

आई-मुलांचें मासिक

1st April '60

50

MAYE PARI

पांचवा दिवस उभाळला. दोन्हीपन्दीस सैन्ये सुसज्ज होऊन रणांगणावर पोहोचली, आज कौरव सैन्य मकरव्यूहाने सज्ज झाले व पांडव सैन्य श्वेनव्यूहाने उभे झाले. जाबाडीला भीम उभा होता.

भीष्माने जणू पांडव सेनेचा नाश करण्याचा निर्धार केला होता. भीष्माचा उत्साह पाहून दुर्योधनाचा आनंद व उत्साह उफळू लागला. तो द्रोणाचार्यांना म्हणाला— "गुरुवर जो पर्यंत आपण व पितामह आहोत तो पर्यंत आम्हाला देवादिकांचे सुखां भव नाही."

द्रोणहि युद्ध करू लागला. सात्वकीने जेव्हा द्रोणाचा आदेश पाहिला तेव्हा तोहि त्याच्यावर धावून गेला. वीर्याचे युद्ध सुरू झाले. ह्या त्यांच्या झटापटीत सात्वकीने दोन्ही सुदगे फुटले.

सात्वकीला बांधविण्यासाठी भीम त्याच्या मदतीला सांगला. म्हणून द्रोण त्याच्याशी लढू लागला. त्याच्या मदतीला अभिमन्यु, उपपांडव वगैरे धावून आले. द्रोणाचा एकटा पाहून भीष्म त्याच्या मदतीला आला.

त्याच वेळी युद्ध करीत करीत शिखंडी तेथे येऊन पोहोचला. आपल्या नियमामार्गे भीष्म शिखंडीला सगळून बाण सोडू लागला. द्रोण मात्र शिखंडीशी लढू लागला. ही सोधि साधून सात्वकी तेथून निघून गेला. दोन्ही सैन्यांत निव्वाराचे युद्ध झाले. पांडव सैन्यांतील बरेच थोडे भीष्माच्या बाणांचा बळी पडले. कित्येक जखमी झाले. रक्ताची नदी वाहू लागली. एकेच आज पुढाचा सुरवातीपासूनच जोर चढला होता.

अशा ह्या गडबडीत भीष्माने एक तीक्ष्ण बाण सात्वकीवर सोडला. त्यामुळे तो बायाळ

झाला. दुसऱ्या एका बाणाने भीष्माने सात्वकीच्या सारण्यास धरले. तो कोळमडून रथातून स्वारी पडला. रथाबरोबर रथाने धोडे बिभरले आणि काट फुटेल तिकडे ते पळू लागले. हे पाहून पांडव सैन्य घाबरेले.

झाच वेळी दुसरीकडे अश्वत्थामा आणि अर्जुन यांचे युद्ध सुरू होते. त्यांचे अर्जुनाच्या बाणघुटींमध्ये आश्वत्थामा रक्तयंत्राल झाला होता. तरीमुद्दां तो पाय रोयून नेटाने युद्ध करीत होता. त्याचे ते अवसान आणि हव पाहून दुर्योधनांना धांपवर वाटले की आपल्या समोर प्रत्यक्ष रुद्रच उभा आहे. त्याच्या उत्साहाने कौरवांना प्राय खूप आनंद झाला.

झाच वेळी एका बाजूला लक्ष्मण व अभिमन्युचे झंझ सुरू झाले. लक्ष्मणाने आपल्या पगळमाने सगोना चकित करून सोडले. परंतु बिबल्याच्या रथाचे धोडे व धारधी मरून गेले. तरीहि एण तो तसाच युद्ध करू लागला. अभिमन्युमुद्दा काही कच्चा वीर नव्हता. जेव्हा साध्या बाण घुटीने काही भागत नाही असे दिसले तेव्हा लक्ष्मणाने शक्ति सोडण्यास सुरुवात केली. पण अभिमन्युने त्या सर्व बाणांना नक्का दमाने त्याच्यावर चालवून गेला.

छाहून टाकले. पदव्यांत तेथे कुप झाला व लक्ष्मणाच्या आपल्या रथांत घाबून येऊन गेला.

सौव्यापन्दीच्या सुमारास सात्वकीचा जोर फार वाढला होता. तो दोन्ही कापल्या प्रमाणे कौरव सेना कापीत चालला होता. त्याचे हे काम पाहून दुर्योधनाने आपले स्थान सैन्य त्याचे परिपत्य करण्यास पाठविले. सात्वकीला अवसात पडले होते. त्याने त्याचाहि नाश करण्यास पारंगत केला. त्रिशूनाने पाहिले की सात्वकीचा नाश केव्हाशिवाय भांगणार नाही. म्हणून तो नक्का दमाने त्याच्यावर चालवून गेला.

Fullscreen

127

14 / 84

सात्यकीचें सैन्य मृत्विचापुडें टिकाव घेऊ शकलें नाहीं. तें रणांगण सोडून पळत गेलें. त्या नंतर सात्यकीचा पुत्र विश्वकर्मा मृत्विचाला म्हणाला—“तू आमच्यापैकी एकेकाशी युद्ध करतास का सर्वांशीं एकत्रच युद्ध धरतोस !” मृत्विचा उत्तर जोडून धत्तक्याने त्यानें सर्वांशीं एकदम युद्ध करण्याचें ठरविलें. सात्यकीच्या मुलांना वाटलें कीं आपण सर्वांनीं त्याच्यावर एकदम वाण सोडले तर त्याचा पराभव होईल. म्हणून त्यांनीं एकदम मृत्विचावर वाण सोडण्यास सुरवात केली. पण मृत्विचापुडें

त्यानें कांहीं झाललें नाहीं. त्यानें त्या सर्वांचे वाण मध्येच जडविले आणि गग एक एक करून त्यांना धारातीर्थी निजविलें. पुत्राचा नाश झालेला पाहून सात्यकीला संताप आला. त्यानें मृत्विचाशीं बघणेंचें युद्ध सुरू केलें. दोघांनीं एकमेकांचे धनुष्य तोडलें, रथ मोडले, मोठे मारले व शेवटीं ते तलवार घेऊन आपसांत लढें करालें. भीमानें सात्यकीला नटवून आपल्या रथांत वसविलें. तें पाहून दुर्योधनानें मृत्विचाला आपल्या रथांत वसविलें. पण हा वेळपर्यंत संध्याकाळ होऊन गेल्यामुलें दुसऱें चर करणें लागलें.

त्या रात्री कांहीं विशेष जमें घडलें नाहीं. रातपाण होऊन रथांखालीं पडला. रथांत दुसऱ्या दिवशीं दोन्ही पक्षांचा सैन्यें सुसज्ज होऊन सूर्योदयानें सुभाराम रणांगणावर आपलें सारण करणें लागले. त्यानें युद्धादि वेळन धातलं झालें. त्या दिवशीं पांडव सैन्य मकरघुहांत उभे केले होते आणि कौरव सैन्य कौच व्यूहांत रचली होती. आपली नजर आतां कौरवचेधुकडे वळचिडी. त्या सर्वांना एकत्र पाहून भीमाला गांठ पडली. द्रोणानें भीमाच्या मर्मस्थळांवर भीष्माची आठवण देतली आली नाहीं. तो अण मारण्यास आरंभ केला. अर्थातच निवळ्या छातीनें कौरवांच्या धोळकडांत भीमाला झाचा राग आला. त्यानें क्रुद्ध शिरला. कौरवांना वाटलें, बरा संपडला होऊन द्रोणाच्या साहाय्यास एका बाणा—आहे. त्याला जिवंत पकडानें म्हणून तरशी लवली पाडले. विचारां सारखी दुःशासन, दुर्विषद, दुस्सद, दुर्मेद, अथ,

“गळा थोडा वेळ येथेच थांबण्यास सांगून ते कौरवांना माणण्याच्या द्वापाराने त्यांच्या सैन्यात घुसले जाहेत.” विद्योत्ताने सांगितले.

भीमाश्रितस सर्वे व्यर्थे आहे. जसा विचार करून तो पुढे गेला. योज्या अंतरावर त्याला भीम दिसला. तो जाणल्या गटेने हत्तीचा संहार करीत होता, रथ मोडत होता, मोठमोठ्याने गर्जना करून कौरवांना आव्हान करीत होता. सर्वे वण हाहाकार करीत होते आणि त्यांच्यावर बाण सोडत होते. त्यामुळे त्याला पुष्कळ बाण लागले होते.

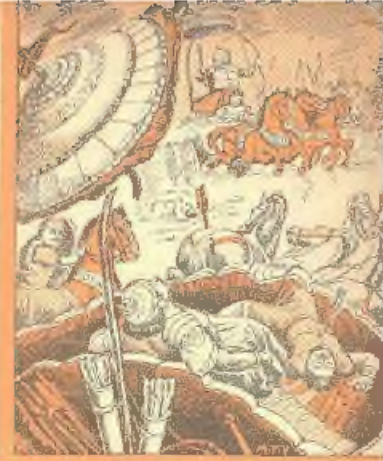
धृष्टद्युम्नाने तेथे जाताच रथास आपल्या रथात बसवून घेतले. त्याच्या शरिरातील बाण काढले आणि त्याला काढकडून मिठी मारली. त्या दोघांना पाहून दुर्योधनाने त्यांच्यावर बाण सोडण्यास सुरुवात केली. कौरवांचा एक ठिकाणी बसलेले पाहून धृष्टद्युम्नाने त्यांच्यावर मम्मोहनासाठीचा प्रयोग केला आणि त्या सर्वांना मूर्च्छित करून टाकले.

द्रोण दुष्टाशी लढत होता. त्याला जेव्हा समजले की सर्वे कौरव मूर्च्छित झाले आहेत तेव्हा तो तेथे सुद्धा पोहोच कौरव जेथे पडले होते तेथे आला. त्याने आपल्या

प्रज्वालांना सर्वांची मूर्च्छी दूर केली. योज्याने वेळांत सर्वे कौरव पुन्हा शुद्धीवर आले. आगलीच ते सर्वे भीमावर तुडून पडले. दुर्योधन तर इतका तापला होता की त्याने काही विचार न करता भीमाशी भयंकर युद्ध आरंभिले.

तुपार शाली होती. सूर्य डोक्यावर चढून पश्चिमेकडे सुरू लागला होता. भक्ताक्षपासून युद्ध फीत जलस्थाने भीम जगदीं चकून गेला होता. तरी युद्ध थांबण्याची लक्षणे न दिसल्याने युधिष्ठिराने अभिमन्यु, धृष्टकेतु, केकेय, बर्गिराच्या बरोबर बारा योध्यांना भीमाच्या मदतीस पाठवून दिले. एकटी मदत येत असलेली पाहून कौरव रणांगणावरून पळून गेले. त्यानंतर भीम पण परतला. परंतु त्याला वाईट वाटले. कारण त्या दिवशी संधि मिळून सुद्धा एकदा कौरव त्याच्या हातून मारला गेला नाही.

तुपारपासून सैन्याकाढण्यात दोन्ही सैन्यांत फार मोठे युद्ध झाले. भीमाने आपल्या पराक्रमाने सर्वे शत्रु वीरांना 'दे, माय सरणी ठाय' करून सोडले. इकडे भीम प्राद्वि सैन्याचा संहार करण्यात गुंतला होता तर तिकडे अर्जुन कौरवसेनेला शान्तरीप कण्याच्या प्रयत्नात होता. सुखीस होता होता पुन्हा रागांनी मारला गेला.

भीम व दुर्योधनाचे जुंपले. दोघेही झुजार वीर इतीप्रमाणे एकमेकांवर तुडून पडले. भीमाने आपल्या प्रखर साणांनी दुर्योधनाच्या सारथ्यास मारले. घोडे मारले. रथ मोडला आणि सहापटीत दुर्योधन बाण खायून जखमी झाला. कृपाने हे पाहिले व ताबडतोब आपल्या रथात त्याला बसवून घेतले.

दुर्योधन जाताच सैन्यव भीमावर तुडून पडला. जवळच असलेले अभिमन्यु केकेय नादि वीर त्याच्याशी युद्धात पुढे झाले. कानेही दुर्योधनाचा भाऊ विकर्ण अभिमन्युच्या बाणांनी मारला गेला.

श्रुतवर्षाने दुर्मुखाला मारले. नकुल पुत्र शताभिकांनी दुष्कण्याला मारले. आपसांनी कित्येक कौरव राजकुमार मारले जाऊन त्या दिवसाचे युद्ध संपले.

सूर्यास्त होताना सर्व सैनिक आपापल्या शिविरांत गेले. प्रत्येकजण आपापला पराक्रम वर्णन करून सांगत होता आणि रणांगणांत पाहिलेल्या पराक्रमाची मुक्त कंठाने प्रशंसा करीत होता.

आज दुर्योधन जखमी झाल्यामुळे फार दुःखी होता. तो यीष्पाकडे गेला आणि म्हणाला—“आजोबा ! पहा हे पांडव आपला सर्वांत कठीण आणि अभेद्य म्हणून ठरलेले ब्यूह सुद्धा सहज मेदून जात आहेत. आज तर भीमाने अगदी इच्छाद मांडला आहे. केवढी जखम झाली आहे मला. मला वाटते आज आपले बरेच वीर त्याच्या भद्रा अहाराख कळी

पडले आहेत. एवढेच नव्हे तर आज जाव्ही रणभूमीवरच परिणत होऊन पडले होती. तेव्हापासून माझे मन अगदी अस्वस्थ झाले आहे. आता पांडवांच्या-वर विजय मिळविणे केवळ आपल्या हातांत आहे.”

दुर्योधनाला विशेष दुःखी झालेला पाहून भीष्म म्हणाला—“राजा, तुला जय मिळवा म्हणून मीच काय पण आपल्याकडील द्रोण, अधल्यामा शल्य आदि वीर प्रणयणाने लढत आहेत. त्यांत आतां जव कोणाचा होईल, त्यांचा काही आपण हे मात्र सांगता येत नाही. कारण पांडव वीर आहेत. त्यांना जिंकणे कठीण आहे.”

नंतर दुर्योधनाला शांत होव याची आणि चांगली विश्रांति मिळावी म्हणून “विशरव-करणी” नांवाची एक वनस्पती देऊन त्याला त्याच्या शिविरांत वाठवून दिले.

काशाचा किल्ला

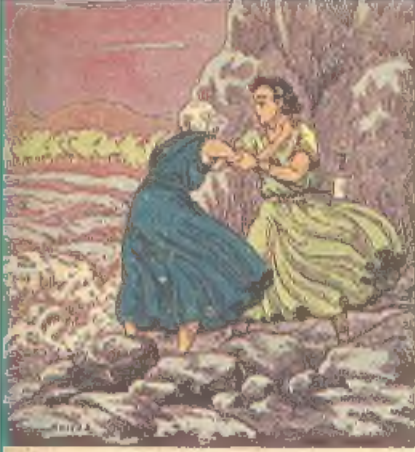
[१२]

[शिव मांविहाच्या डोंगराळ प्रदेशांत बंशवर्षा व वन छिनी यांची अचानक मेढ झाली. दोघनी मिळून शिकार करायलाच उरविले. ठरल्याप्रमाणे शेपे एका जवळ पळत राहिली. शय सुप्रीदपुत्री विषयप्रमाणे त्या चौकोनी घराबाबर नेऊन उभा राहिला. चंद्रवर्षाने त्याच जवळ दोरी सोडून त्याला खाली पाडले. परंतु त्याने खाली पडण्यापूर्वी आपले एकादह भेज ठाऊन तत्काशांत नेऊन टाकले. पुढे वचा.]

शंख मांविहाला 'दगा' 'दगा' असे शूहाकडे पाहून लागला. पण तेव्हांत तें जोराने ओरडताना पाहून आणि हातांतील सारखे सरोवरांत जाऊन पडले. चंद्रवर्षा जादुवी कांडी पूजागृहाकडे फेकताना पाहून स्वतःच धावतून येऊ होता. तर मग तो कपाळिनीचा सर्व वीर जणु काही एकाएकी कपाळिनीकडे काय लक्ष देणार ? त्यामुळे लचका व ती मटकन खाळी बसली. इतक्यांत ती खाली पडल्याचे त्याला समजले नाही. रुखाचे पूजागृह हवेत उभे लागलेले पाहून “वर्मा” असा अगदी खोल आवाजांत चंद्रवर्षा तर किंकरांवि विमूढ जागच्याजागी म्हटलेला शब्द त्याच्या कानावर येताच तो उभा राहिला. तो स्वतःच्या धावतून पूजा-प्रकरम शुद्धीवर आला. इकडे तिकडे पाहिले.

ती त्याला कपालिनी दिसली. ती मोठ्या वयासाठी एका दगडाच्या आकाराने उठण्याच्या प्रयत्न करीत होती. लगेच पुढे माऊन चंद्रवर्मा आपल्या हाताचा आकार देऊन तिला उठविले.

उठता उठता ती म्हणाली—“वसां जे तुम्हें माझ्या बाळांत आले आहे तेच बुद्ध्यादि बांध्या आल्यासारखे वाटते. शस्त्रादे अगदी शेवटल्या क्षणी आमच्या सर्व प्रवाकर पाणी ओढले. पुन्हा आपली पहिल्या-प्रमाणेच असटाय स्थिति झाली आहे. आपण आपले ठिकाण सोडून वाटेतील संकटांना

मोड देत देत, मरता मरता शेवटच्या द्या दोगराकडून आलो. पण शेवटी आपल्या कोटणीक काय झाले? निराशा, केवळ निराशा. तुमच्या जणू हात घुलून पाटील लागले आहे. त्यामुळे बघ करून तरी काय उपयोग झाला? काही नाही. सर्व काही माती मोळ झाले.”

कपालिनीच्या ह्या मोठ्यावाक्यं चंद्रवर्माने दाडले की कपालिनीचे सर्व प्रयत्न फोल झाले. पूजागृह पाण्यात चडल्यामुळे पाणी उसळून सर येत होते. त्या लाटांचाकडे एकदा पाहून तो म्हणाला—“त्या पूजागृहावरून तो प्रयत्नलेला शेल पण पाण्यात बुडाला असेल असे वाटते का तुला?”

“वाटते नव्हे, खरोखरच तो पाण्यात पडला आहे. एक संसृच काय? म्याच्या त्या घरांत अद्या किती तरी वस्तु होत्या एकाहून एक संवशक्ति असलेल्या. मी फक्त एक संसृच मागत होते. प्रत्युक्त हातून आपले राज्य पुन्हा परत मिळविण्यासाठी उपयोगी पडण्यासारख्या कितीक वस्तु खात होत्या पुन्हा आपण मात्र ‘जैसे थे’, सर्व प्रयत्न निष्फळ गेले.” एक लांब मुसकारा सोडीत कपालिनी म्हणाली.

जापल्याला उपयोगी पडणाऱ्या वस्तु आपल्या हातांत येतां येतां निसटल्या. झाले चंद्रवर्माला क्षणिक दुःख वाटते. पण त्याने मन घट्ट केले. म्हणाला—“जे झाले ते झाले. आतां त्याच्यासाठी दुःख करण्यांत काय कायवा आहे? आपण प्रयत्नांतच समाधान मानू की एक दुष्ट भौतिक ह्या जगांतून नाहीसा झाला.” इतके सोखत चंद्रवर्मा थांबला. सगळी काही तरी त्याला आठवले. तो होले विरफारित नवून म्हणाला—“कपालिनी, तुला तारुण्य देणारा संसृच तर ह्या पाण्यात बुडून गेला. मग तशी दुसरी कोणची वस्तु आहे? आणि ती कोठे मिळेल.”

“आता सारं जग पालथे घालऊन तरी तशी वस्तु मिळणार नाही. तशी वस्तुच ह्या जगांत कोणतीही माणूस नाही आणि आतां हे जसेच जीवन कंठत राहाण्याची मला इच्छाहि नाही. मला मनांत वाढत होना. आपले सर्व प्रयत्न निष्फळ एकटि अशी नवी वस्तु दिसत नाही की जिचा उपयोग वेण्याचा मला मोड होईल. त्यांतल्या त्यांत चंद्रवर्माची मदत करण्याचे आर्चं तर राहू देच, मला एका गोष्टीचे एका बाजूला राहून त्याला संकटांत पाड-फार दुःख होत आहे. तू मझ्यासाठी इतके

कष्ट सोसलेस. इतक्या संकटांशीं जुंमळस. मृत्यूच्या मुखांत उडी घेतलीस आणि शेवटी मी हशी कोणत्याहि प्रकारे मदत करूं शकत नाही. हीच गोष्ट मनाला राहून राहून बोलत होती—“माझ्या इतके वयोवृद्ध ह्या जगांत कोणतीहि माणूस नाही आणि आतां हे जसेच जीवन कंठत राहाण्याची मला इच्छाहि नाही. मला मनांत वाढत होना. आपले सर्व प्रयत्न निष्फळ एकटि अशी नवी वस्तु दिसत नाही की जिचा उपयोग वेण्याचा मला मोड होईल. त्यांतल्या त्यांत चंद्रवर्माची मदत करण्याचे आर्चं तर राहू देच, मला एका गोष्टीचे एका बाजूला राहून त्याला संकटांत पाड-फार दुःख होत आहे. तू मझ्यासाठी इतके

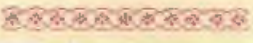
कपालिनी जसवशी बोलत होती तसतसा तिच्या बदलत्या आदर माण चंद्रवर्माच्या मनांत वाढत होना. आपले सर्व प्रयत्न निष्फळ एकटि अशी नवी वस्तु दिसत नाही की जिचा उपयोग वेण्याचा मला मोड होईल. त्यांतल्या त्यांत चंद्रवर्माची मदत करण्याचे आर्चं तर राहू देच, मला एका गोष्टीचे एका बाजूला राहून त्याला संकटांत पाड-फार दुःख होत आहे. तू मझ्यासाठी इतके

चांदोवा

चांदोवा

“कपालिनी, तू अखे कां समजतेस? तू ऐन पैळीं मात्ती नदत केळी आहेस. ज्यावेळीं मी नदींत पडून वाहात वाहात तुझ्या प्रदेशांत आलों तेव्हां मी जीवनाची आशाच सोडून दिली होती. पण आपल्या घरीं मेळून तूं माझे प्राण वाचविलेस. तुझे हे उपकार काय कमी वाहेत. तुझे उपकार मी कधींहि निसरूं शकणार नाहीं. तुला बाच्यासाठीं खेद वाटण्याचें कारण नाहीं.” चंद्रवर्मा सात्वता देत म्हणाला.

जवळच्या डोंगराकडे बोट दाखवून कपालिनी म्हणाली—“बरी, हा पुढील आपले

दोषाचे मार्ग विचारावे आहेत. मी माझे राहिलेले आयुष्य हा डोंगरावर घालविलार आहे. आयुष्याचे अखेरचे दिवस स्वस्थ चित्ताने एका जमिनी राहून वाळविलें बरे असतें.”

“ठीक राहिले. मग मी आणि काळसर्प मिळून तुझ्यासाठीं हा डोंगरावर एक झोपडी बांधण्याचा प्रयत्न करतो. बल आपण डोंगरावर जाऊ.” असें म्हणत चंद्रवर्मा पाऊल बारीतें डोंगराकडे निघाला. त्याच्या मागेभाग कपालिनी आणि काळसर्प सुद्धा जाऊ लागले.

चंद्रवर्मा डोंगरावर गेला व ज्या ठिकाणाहून शंख खाली पडला होता तेथे जाऊन उभा राहिला. तेथून चहुं बाजूंना दृष्टि फेकून त्यानें खाली पाहिलें. तेथे दगडावर एकदा पडलेला शंख माजिक त्याला दिसला. त्यानें थोडा वेळ त्याला निरखून पाहिलें. तेव्हां त्याला वाटलें कीं खेळाचा हात थोडा थोडा दळतो आहे. त्याला जिवंत असलेला पाहून त्याचा कोवळ्यावसा. तो कपालिनीला म्हणाला—

“मला वाटतें आहे कीं तो दुष्ट माजिक अबाध मेलेला नाहीं. जर का यदाकदाचित तो खराच जिवंत राहिला असेल तर मात्र आपली धडगत नाहीं. म्हणून म्हणतों त्याचा

पूर्ण नागनाद केलेला बरा.” असें म्हणत त्यानें एक मला मोठा दगड घेतला आणि नेम भरून त्याच्या डोक्यावर मारला.

थोड्या वेळाने दोघे शेखाचे पुत्रासुद्धा उभा ठिकाणीं होतें तेथे येउन पोचली. त्या जागीं पुत्रासुद्धाचा फक्त पायाच दिसून होता. चंद्रवर्मानें तो पाया दाखविला व म्हणाला—

“कपालिनी! तुझ्यासाठीं हा पायावरच घर बांधता येईल.

कपालिनीनें नाव हलवून होकार दिला तोवर्थ सूर्य चांगला डोक्यावर आला होता. पूर्वेकडे पाहून चंद्रवर्मा म्हणाला—“फार मूक लागला आहे मला. कांही तरी सायला मिळेल तर खाऊन विठून कामाला लागों, म्हणतो. फळांकरितां पुन्हां डोंगर उतरून खालीं जावे लागेल.” त्यानें एकदां डोंगराखालीं दूरवर पाहून दीर्घश्वास सोडला.

चंद्रवर्मा दमला आहे हे पाहून कपालिनी कालसर्पाला म्हणाली—“कृष्णसर्पा! घे तुझे मातंग रूप. मी तुला तें परत देत आहे. आज पासून तूं स्वतंत्र आहेस. तुला वाटेकडे तुला जातां येईल.” असें सांगून तिनें कांहीं तरी नेत्र मटवून आणि आपली आदारी कांहीं फिरविली. त्याबरोबर एक कालकेतु असें टेंवितो.” चंद्रवर्मा म्हणाला.

सुंदर सदा फुट उंच तरुण त्यांच्यासमोर उभा राहिला. त्यानें कपालिनीला कवून नमस्कार केला आणि म्हणाला—

“कपालिनी, मी तुझ्या या उपकाराबद्दल जाबारी आहे. जन्मोजन्मी मी या उपकाराची फेड करूं शकेन असें मला वाटत नाहीं.” असें सांगून त्यानें प्रथम कपालिनीला व नंतर चंद्रवर्माला नमस्कार केला.

“तुझे पूर्वी कांय नांव होतें हें मला माहीत नाहीं. संप्रति तुला नांवाचा माझा एक शत्रु आहे. तूं माझा मित्र आहेस. म्हणून मी तुझे नांव आदारी कांहीं फिरविली. त्याबरोबर एक कालकेतु असें टेंवितो.” चंद्रवर्मा म्हणाला.

“कजूल! मला हें नांव फार आवडले आहे. मी एक दिवस सात्रीने तुझ्या शत्रूचा वध करून आपले काळकेतु हें नांव सार्थक करीन.” तो तरुण म्हणाला.

नंतर तो तरुण डोंगरावरून खाली उतरला. तलावाकाठच्या मळ्यांत जाऊन त्याने निर- निराळ्या प्रकारचीं फळे तोडून आपली, तिघांनीं मिळून पोटभर फळे खाऊं आणि पाणी पिऊन थोडा वेळ विश्राम केला.

थोडा वेळ विश्राम करून चंद्रवर्मा व काळकेतु थोवांनीं मिळून शेताच्या पक्षा- पक्षाच्या पायावर कपालिनीसाठीं एक घर

गोधण्यास घुस्वात केली व संध्याकाळपर्यंत ते काम पुरें देखील झालें.

त्या घरांत त्यांनीं सर्वांनीं ती रात्र काढली. मध्य रात्र झाली तरी चंद्रवर्माला माच झोप आली नाही. आपल्या बुडील आशुव्याविषयी विचार त्याच्या मनांत घोळत होते.

कपालिनीच्या मदतीनें आपलें राज्य परत मिळविण्याचीं स्वप्नें आतां त्यास गेलीं होती. त्यांचे सर्व प्रथम अयशस्वी ठरले होते. आपल्या बडिलांचा विश्वासघातानें वून करणारा सर्पकेतु आतां माहिष्मतीच्या सिंहासनावर बसला असणार व प्रजेचा छळ करीत असणार. त्याला जिहून परत आपले राज्य मिळविणें म्हणजे सोपे काम नव्हें. मोठ्या सैन्याची जमवाजमव करावी लागेल आणि किती सर्व होईल!

मला हें एकदें सैन्य कोठून मिळणार आणि धन तरी कोठून मिळणार!

बाच विचारांत चंद्रवर्माला झोप लागली नाही. तो उठून बाहेर चांदण्यांत फिरत विचार करूं लागला. थोड्या वेळानें काळ- केतूची झोप मोडली. चंद्रवर्माला जागेक न पाहून तो उठून बाहेर आला व विचारलें— “अहो! इतक्या लष्कर उठून काय करतों

आहो! कमला विचार चालूच आहे!”

“काळकेतु, माझ्यासमोर थोडा प्रथ दया आहे.” चंद्रवर्मा इतकें सांगून पुढें म्हणाला— “तुला माहीतच आहे कीं मी स्वतःचें राज्य घालवून तें परत मिळविण्याच्या इच्छेनें गनानाळ हिंडत होतो. कपालिनीच्या मदतीनें मी तें परत मिळवूं शकेन. बरो मला वाटत होतें. परंतु आतां ते पुत्राचुद्ध मरोवराच्या तळाच्या जाऊन बसले आहे. मनुष्यवस्ती येथून किती दूर आहे व तेथे पोचणें किती दुरावास्त आहे हें तुला माहीतच आहे.” चंद्रवर्मा हताश होऊन म्हणाला.

“होमर योजनांवर उघरेकडे मनुष्य वस्ती आहे. मी आपणांभरोबर आलों असतो. परंतु कपालिनीला सोडून कसे पावजे! तीं दोन तीन वर्षांची पाहुणी आहे. पण मी आपण जवळ सात्रीनें येऊन पोचिने व आपली मदत करीन.” काळकेतु म्हणाला.

परंतु चंद्रवर्माच्या मनांत त्याच्या योज- न्यानें थोडा देखील उत्साह वाढला नाही. हें शंभर मैल अंतर वाहत जाणें म्हणजे एक समुद्र पार करून जाणें आहे. चंद्रवर्मा उज्याडपयेंत हाच विचार करीत बसला होता. उज्याडपयावर त्यानें बांधील केली. नंतर व उत्तर दिशेनें जाऊन जंगलांतून मार्ग

कपालिनी जवळ जाऊन तिचा निरोप घेतांना म्हणाला— “आतां मला पुढील मार्ग पाहिला पाहिजे. तूं आपल्या शक्तीप्रमाणें प्रयत्न केलास, पण तुला बळ मिळालें नाहीं. नाइलाज.”

कपालिनी जाहीरार्थ देत म्हणाली— “वर्मा! तुझ्यावर किती संकटे ओढवलीं तरी माझी खात्री आहे कीं तुला तुझें राज्य परत मिळेल.

नंतर चंद्रवर्मा कपालिनी व काळकेतूचा निरोप घेऊन डोंगराच्या पायथ्याशीं आला

वदवीत पुढें जाकें लागला. दुपार झाली. सूर्य होक्यावर आला. चंद्रवर्षा अगदीं थकून गेला होता. विश्वातीसाठी तो एका झाडा-खाली बसला. जरा आडवें व्हावें म्हणून तेथेच झाडाखाली तो निजावयास सोईची जागा पाहूं लागला. लोंब त्याला तेथें एक चार फूट लांबीची कोखटाची झालेली दिसली. असल्या निर्जन अण्ण्यांत ती सांखळी पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. कुतूहलानें तो मिरवून पाहूं लागला. ती गंजलेली असून फार दिवसापासून तेथेंच पडली असावी असे वाटले त्याला. ती सांखळी येथें कशी आली असेल हा विचार मनांत येऊन तो बोटा वेळ स्तब्ध राहिला. तेवढ्यांत त्याला कुऱ्याच्या मुक-ण्याचा आवाज आला. तो मर्याक व कर्णकठोर आवाज ऐकून तो मानावर आला. आपल्या सांख्खासाठी त्यानें तळवार उपसली आणि

पवित्रा साधून साबबगिरीनें उभा राहिला. आवाजाच्या रोखानें त्यानें नजर वळविली. तेव्हां दुरून एक मोठा कुवा दिसत दिसत त्याच्याकडेच येत असल्याचें त्याला कळले. त्याला पाहतांच हा कुवा साधारण नसून कोणीतरी नवक राहिलानें जनें कप वेचले असतों असें त्याला वाटले.

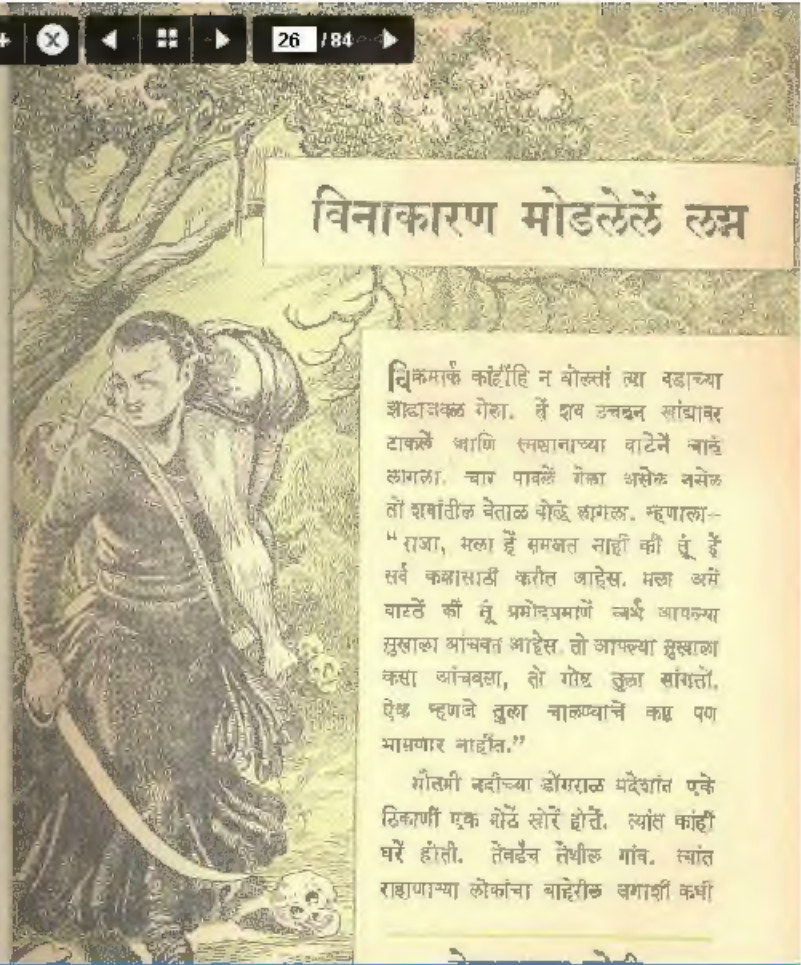
जसजसा तो जवळ येकें लागला तसतसा कर्मा वास्तव साक्ष होऊन त्याच्याकडे एक लावून पाहूं लागला. त्याच वेळीं तो कुवा इतका जवळ आला होता की जवळच्या हाडीतून त्याच्या मुकण्याचा शब्द ऐकूं आला. तो बाणाप्रमाणें आपल्या अंगावर तुटून पडणार ह्या कल्पनेनें, वेळेला हत्याराप्रमाणें उपयोग करतां येईल म्हणून ती सांखळी मुळा हातांत घट्ट धरून कुऱ्याच्या हालचालीवर चंद्रमनिं नजर रोखली होती. (पुढे वाच)

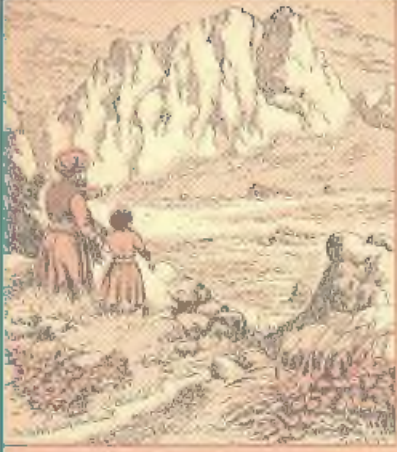

विनाकारण मोडलेलें लग्न

विकमार्क कांहींहि न बोल्तां त्या वडाच्या शेंडाजवळ गेला. तें शव उचलून सांध्यावर टाकलें आणि स्वसामानाच्या वाटेनें नावें लागला. चार पावले गेला असेक नसेक तो शशांतील वेताळ पोछे लागला. म्हणाला—
“राजा, मला हें समजत नाहीं कीं तूं हें सर्व कक्षासाठीं करीत आहेस. मला असे वाटतें कीं तूं प्रमोदप्रमाणें ज्येश्ठ आपल्या सुखाला आचवत आहेस. तो आपल्या सुखाला कसा आचवला, तो गोष्ट तुला सांगितों. ऐक म्हणजे तुला चालण्याचे काय पण भागणार नाहींत.”

गौतमी नदीच्या डोंगराळ प्रदेशांत एके ठिकाणीं एक शेटें खोरें होतें. त्यांत कांहीं घरे होती. तेवढेंच तेथील गांव. त्यांत राहाणाऱ्या लोकांचा बाहेरील वगाशी कधी

घाट चढून टेंकडीच्या एका टोंकावर पोहोचले. दूर वरचा प्रदेश पाहून प्रमोदला आश्चर्य वाटले. तो आपल्या बापाक म्हणाला—
‘बाबा, जग इतकें का मोठें आहे!’

‘जरे जग फार मोठें आहे. त्यांत मोठमोठी शहरे आहेत. मोठमोठे पर्वत आहेत, नद्या आहेत, समुद्र आहेत.’ बाप म्हणाला.

प्रमोद फार चौकस होता. तो रोज जगाविषयी आपल्या बापाला विचारीत असे. जसजशी त्याला माहिती मिळत गेली तसतशी जग पाहण्याची त्याची उत्सुकता वाढत गेली. तो नेहमी त्याचच विचार करू लागला.

प्रमोद सोळा वर्षांचा झाला. त्याला जगाचा फेरफटका करून येण्याची आठां जनावर दच्छा झाली. त्याच सुमारास त्याच्या गांवांत परगांधाहून एक रहस्य आला. अगोदरने त्याच्याशी ओळख करून घेऊन मैत्री केली. त्याच्याकडून जगातील अनेक आश्चर्यांवरक गोष्टी विषयी माहिती मिळविली. तो मोठ्या आवेशाने म्हणाला—‘हाय, बाबो सारे आयुष्य ह्या येथेंच गेले. हे सर्व जग मी केव्हा एकदां पाहीन असें झाले आहे मला.’

‘ह्या विशाल विशाला पाहून किंवा पर्वत, खोरी, नद्या व समुद्र पाहून का तुला जास्त सुल मिळेल? अरे, मोठमोठ्या राज-वाल्यांत मुळां आनंद, सुल व खान्ति मिळत नाही. तुला ज्ञानेंद्र आणि सुख पाहिले असेल. तर तू ही जगा सोडून कोठेहि जाऊ नकोस’ त्या परदेशी गृहस्थानें सांगितलें.

‘एवढें मोठें जग वस्तू ह्या एका स्थानाच्या खोल्यांत बसण्यांत काय मजा आहे!’ प्रमोद म्हणाला.

‘हे जग एवढें मोठें आहे कीं त्यांतील सर्व ठिकाणां हिडणें कोणालाच शक्य होत नाही. आणि फक्त हे एक शक्य काय! ही स्थिती किती मोठी आहे ह्याचा विचार कर. हे आक्या दोक्यावरचें आकाश पड्डा. शांत अस्तव्य ठारें आहेत, तेथपर्वत पोहोचणें काय शक्य आहे! आपल्या जगासारखीं कितीतरी जगें आहेत. हे सर्व पाहणें काय शक्य आहे!’ त्या गृहस्थानें प्रमोदला युद्धिची कल्पना दिटी. त्याचा परिणाम असा झाला कीं प्रमोदचा जग पाहण्याचा उत्साह कमो झाला. आपले गांव सोडून मुझां तो कोठें गेला नाही. आपल्या संपत्तीची देखरेख करीत त्याच गांवांत मुझानें राहू लागला.

प्रमोद तेथेंच राहिला मग पण त्याच्या चित्ताला शांति नव्हती. गांवांत त्याची सर्वांशी ओळखी असून मुळां सर्व त्याच्या पासून दूर राहात असत.

प्रमोद आतां सगळ्या झाला होता. गांवांत योग्य अशा चर्चाच मुली होत्या. पण त्याला त्यांत एक मुळां पसंत पडली नाही. कांहीं दिवसांनी त्यानें जसाचा विचारहि सोडून दिला.

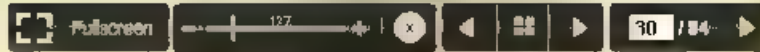
त्या खोल्यांत कुलशेखर नांवाचा एक रहिवाशी होता. तो प्रमोदला म्हणाला—
‘मला एक महीनाभर तुझ्या धर्तात राहावयास

संग्रह येत नसे. तेथे सूर्यकिरणें उशीरां पोहोचत असत. त्या खोल्यांत जागोजागी पाण्याचे ओहोळ असल्यानें तेथील लोकांनीं सुंदर बागा व मळे लावले होते. शेतें बनविली होती. त्यामुळे ती जागा स्वर्गातील नंदनवनासारखी वाटत होती.

प्रमोदने वडील ह्याच गांवांत राहात होते. तेथेंच प्रमोदचा जन्म झाला. तो सुख-वस्तु बापाचा एकुलता एक मुलगा होता.

एकदां प्रमोद आपल्या बापाबरोबर फिरावयास गेला. त्यावेळी त्याचे वय पांच सहा वर्षांचें असे. फिरत फिरत ते दोघे

विषयों आकर्षण नाहूँ समझे हाते । मन
द्विष सब साधे हैं आकर्षण प्रेमांत वदगले
नरे अर्जुन नयन्य वागव्यापि न पदा
सोडकी नाहीं, किवा कसल्याहि तपेचा
उताळवेणा वासविना नाहीं. त्याने कुळ-
शेखराजबळ गोष्ट काढली, तो म्हणाला -
"तुम्हांला आणि तुमच्या मुलीला जर काही
हक्कत नसेल तर मला तुमच्या मुलीशी
जवाब करायची इच्छा आहे."

मल्लिकार्जुन नाथस्य वरदा यम सुरस्य
सुखं भवति यदा यदा वा यो हाता बाकी
यदा यदा यदा

वक्षः परिरक्षणीयं धृक्तां लीं यं
 दुःखमग्नयन्तं शोचन्तं यन्तं यं हृदी यं यं
 यान् एव दुःखमग्नयन्तं यं यं यं यं
 द्विजन्तं मन्त्राद्यन्तं नं ताद्यन्तं यं यं
 यान् अन्तं यं यं यं यं यं यं यं
 यान् यं यं यं यं यं यं यं यं

प्रमोद स्थापना "फुल्ले साहोविरव चांगली दिव्यताव जाण दी व हन मनाला यासेंद योगी "

सन्धा तर पुनः पारिष्वस्यन्मोक्षं लब्ध्वा
लोचनं चेष्यन्ना भ्रमावय मोहं ह्यतो

सह कुं सार गावकुलगाव" मन्त्र विधान
-शणाला

३. पं. बोल्लू बोल्लू पर्वी मेळी, दुसरा
 दास अज्ञाना भयान मन्त्र किन्तु हृदय
 पदतोष प्रबोध सहायका^{१०} राजसद गुरु
 मोक्ष भाष्या दोक्यात घोळत होती, नेहाच
 तुला विचारणी म्हणून प्रयत्न केला म्हणून
 आतां विचारणी, हे कथ, आश्या वर्षी सपथ
 किन्ती पैसांनी आणि आनंदाने राहान आहोत.

५ तल्ले २० तल्ले फाटिले ४० तल्ले माहूर

आमत भर पड़धार आहे : तुला कमें

राजिनीर प्रयोगश्चा विचारान्न वरु
आलोक्य पात्रात् श्री मन्मथः "तुमन्त्रा
वृत्तविरुद्धं तुष्टा गच्छति स्म कर्तुं म
मत्तु मन्त्रवदन्तं नोहं हस्तमै गच्छ
तुमन्त्रावकाशेन वरे नो शीतं नु आह
मत्तु गच्छन्तं वरे नो शीतं नु आह

आका आहें, हें त्यानें सादलें. पण तो
दुर्गि वस्तुं काय करावें, याक कहेन.

एव न ॥ मन्त्रावलीनां भाष्यं चैव विद्यायां
स्मार्तं च तं कथावली ॥ ३ ॥ श्री पराशर

विचार केला व्हाणि शेषही निश्चय केला
आहे की कोणत्याहि परिस्थितीत प्रमोदजी
हम वरगार नाहो ।”

गन्दावकीच्य बागगावामुळे लक्ष्मी
 गेष्ट तर्कच भावक, बुलशास्त्राची घर बाग
 म्यार शास्त्राबागद, ना आपल्या मुली
 वक्त शस्त्राच घन गल कोही दिव्यांत
 म्यारय तर शाधुन यम स्वपत्न्या शुक्ती
 लक्ष काल दिले, ती आपल्या घरी सुवाते
 गेष्ट लागाती पमत्त मत्त गन्धभा अदि
 बाह्यच राहला विनय ना दगाय
 बागगावदि हेम कळ गळला बाग

जाणा ते कारण मी घर बांधायला काढले
आहे आणि ते बसतच उरला माझ्यात
अनंत हाईल

[illegible]

प्रमाणे एक हत की सदाफती
 प्रभु अह भोक्त विने मृष्टुल्ल मृष्टाना
 प्रभा नकाय दिका शान प्रपञ्चा करान
 दादावयास लक्ष्मणापासून प्रमोदका तिच्या

सर्जोबा

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ धांवला. म्हणाला - "ज्या तुझीवर प्रमोदने प्रेम केली, ती मुक्तीच्या खांद्यांशी सहा काण्यास तयार असून तुझा प्रमोदने नकार दिला. त्याने हा धूर्तपणा का केला ! जर ह्या प्रश्नाचे उत्तर तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची छकले छकले होऊन जातील."

"हा काही मोठा गहन विचाराचा प्रश्न नाही. बाबे उत्तर अगदी सगळ्यांचे प्रमोदना नुसता आनंद पाहिजे होता प्रत्यक्ष अनुभवाची त्याला इच्छा नव्हती अनुभवाशिवाय नुसता आनंद मिळू शकतो. ही गोष्ट तो सोळा वर्षांचा असल्यापासून त्याला कळली होती आणि म्हणूनच त्याची जगाचा फेरफटका करणाऱ्या उत्कट इच्छा नाहींशी झाली. त्यानंतर मन्दाकिनीने जेव्हा झाडाची फुले तोडली तेव्हा त्याला कटूच चुकले की

प्रत्यक्ष अनुभव घेतल्यावर मग आनंद कसा होतो. त्याचप्रमाणे मन्दाकिनीच्या सांगितल्या किंवा सहवासाने आपल्याला ओ आनंद होत आहे तो सहा झाल्यावर राहाणार नाही आणि मन्दाकिनीला नुसता आनंद नको होता. तिच्या अनुभवाचीहि इच्छा होती. म्हणूनच तिने आपल्या अनुभवस्वासाठी झाडावरची फुले तोडून घेतली, अनुभवाशिवाय नुसता आनंद झाल्याची इच्छा दाखविणाऱ्या व्यक्तीपासून अनुभव झाल्याच्या व्यक्तीला काय मुस मिलाणार ? ही गोष्ट समजूनच मन्दाकिनीने प्रमोदनास कस करण्याचे नाकारले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन रंग झाल्यावर वेताळ हाताने अस्वस्थ झाला आणि पूर्ववत् झाडावर लटकून झाला

(काव्यपट)

३. गोमटेश्वर

काय वर्षापूर्व आपल्या देशात एक राजा होता त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या हात वरुला गेल्यावर राजा शीथ वर्षासम झाल्यावर त्यावर होणाऱ्या चालू झाल्या. त्याच्या परिणाम कशात झाला, त्यात कदाच मावाचा जन्म झाला, परंतु त्याने आपल्या मोठ्या मावालाच गाल्य दिली. असे म्हणतात की तो उदार व कटू नासलेला राजा होता.

म्हैसूरहून ६२ मैलावर 'शिवण बेळगोड' नावाचा एक गाव आहे. ह्या गावावरून वडगिरि व इंदगिरि नावाच्या दोन टेकऱ्या आहेत. इंदगिरिवर गोमटेश्वराची मूर्ति आहे. तिची स्थापना इ. सन् ९८३ मध्ये वासुदेव-गयने केली. वासुदेवराय त्या वेळी 'गंगा' नावाचा मुख्य भक्ती होता. गोमटेश्वर हे जैनच शिव आहे. एके काळी जैन संस्कृति त्या मठामध्ये टोस आली होती

ही मूर्ति इंदगिरिच्या एका शिखरावर स्थापित आहे. त्यामुळे ती अखंड आहे. ही मूर्ति १७ फूट उंच आहे. हाके ६ फूट, पाय ५ फूट पायाची कंगळी २ फूट २ इंच आणि खांदी २६ फूट आहेत.

ही मूर्ति जगातील आश्चर्यकारक वस्तुमार्थे मूर्ति आहे. म्हणून सर्व जणच तिच्या भजने

महाराज दशरथाने श्रीरामचंद्राच्या राज्या भित्तेकाचा दिवस निश्चित ठरविला. अश्वमेधा-जयसी आनंद सागरांत बुडून गेली. अश्वमेधा-वासी उत्साहाने राज्याभिषेकाच्या तयारीला लागले. सिंहासन तयार झाले. छत्र चामर तयार झाले. सुवर्ण कलश तयार झाले.

ब्रह्मा या मंगल पक्षींनी लोकसंग्रहार्थ अभिनयकलावंतना नाच प्रकाश करण्याची आज्ञा झाली होती. अवधुतिका नांवाच्या सीतेच्या एका दासीने स्वादेवीजवळ अशाक वृक्षाची एक शाखा मागेवली. देवादेवी ही अग्निदेव्याची वेशभूषा कणारी होती. तिने अवदानकृत फली देण्याचे आदेश देऊन त्याचा निरासार आला व तेने वृक्षभूषण समप्रधानीक वल्कलाची चोरी केली. तिने ही चोरी गप्पलीनंतर व केलेली हानी बरी लक्षात घेई प्रमाणेच तिला भय वाटत होते.

तिची ती परिस्थिती सीतेने ओळखली ती म्हणाली "बा, ही वस्तूने फल देऊन ये." तेव्हात तिला वाटले की आपण वल्कले नेसून पाहवी, म्हणून ती नेमली मुळां अवदातिकांनी सीतेसमोर चमत्कार आणून ठेविला.

'मी जारला आणववास गेले दान तेव्हा कोणाच्या तरी राज्याभिषेकाची गरज माझ्या कानावर पडली, कोण राजा होणार आहे कोण जाणें' ती म्हणाली.

'सामनांची प्रकृति तर चांगली आहे ना!' सीतेने वितातुर होऊन विचारले. महाराजाची पुरातन स्वभू आहे हाणें यांनीच राज्याभिषेक ठरवला आहे' मला दासीने सांगितले.

वल्कलात रा-वाल्याने मंगलदासीचा वृक्ष ऐकू आला. सर्व आणि आनंदाने पाई

राज्यहीने शृंगार करू ला आल्या इतक्याच वेळेस वल्कलांनी

'हे काय! राज्याभिषेक रहित शाळा की शय! हा, फुल्ल वेळा एखादे कार्य करण्याचे मूलतः अर्थात रहित होत' मोठा म्हणाली इतक्याच एका दासीने थोडक्यातच जी राज्याभिषेक नंतर राजा व वल्कलांनी शृंगार करत

म्हणजे हे याम्भक्तिके पाणे वल्कलांनी वल्कलांनी आहे वाटत' सीताने विचारले.

या राज्याभिषेक मांडवात आले. चौरगावर झाले. मंगलदासे बाजू लावली. पुरोहित मुनिश्रव मंत्रोच्चार करून अभिषेक करण्यास आरंभ करणार एवढ्यात महाराज दशरथाने राजाला व अधिपते

महाराज राजा वल्कलांच्या कलश्यात हा वल्कला राज्याभिषेक मांडवा आहे. त्याला वा मंगलाचा फार आनंद झाला. आपल्या आनंदाने वल्कलांनी केली झाले, त्याला वाटले. ही वल्कलांच्या राजाने मानला साता

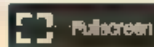
वल्कलांनी सीतेने वल्कलांनी नसलेली पडत तो म्हणाला "वृक्षभूषणार्थ वल्कले धारण करणारा हा वल्कला आहे" म्हणून सीतेने मला दासीला वल्कले आणण्यासाठी पाठविले

कैकेयीच्या महालांतून हाहाकाराचा शब्द ऐकू आला, सर्वजण वावरली. तीच एका दासीने सांगितले की कैकेयीने रामाचा राज्य न देता भरताला देण्यासाठी हट्ट केला व महा राज दशरथ मूर्छित झाले आहेत उद्वेग तेथेच होता. तो रागाने म्हणाला "त्या कैकेयीला मी आर्चाच्या आर्चा मारून टाकतो."

"शान हा लक्षणा अर राज्याभिषेक न देता भरताला देण्यासाठी हट्ट केला व महा राज दशरथ मूर्छित झाले आहेत उद्वेग तेथेच होता. तो रागाने म्हणाला "त्या कैकेयीला मी आर्चाच्या आर्चा मारून टाकतो."

"मला राज्य न मिळाल्याचा राग सांगावाला दादा! मला राम आला तो कैकेयी

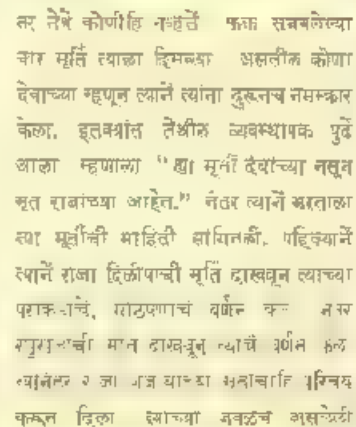

"द्यूनत्र महाराज वृक्षित झाले अस
तीच." असे द्यून रामानें सीतेचेवळ बघकसे
मागिनरीं आणि गदांत बाष्पासहोर्त सिद्ध
झाला ते द्यून सीतेनेहि त्याचाबरोबर
क्लांत जप्प्याचा हट्ट परला. शेवटी रामानें
तक्षणाळा सीतेची ससजू घालण्यास
सांगितलें.

वर्जित नै मरणं उच्यते न च साह "
 अमे मरणं नृक्षया वृत्तिरुत्तमादिस्य आगार
 दान्तेन शाल मरणं ला " न आपत्त्या नै

हे तिथे वनांत प्राणायाम तिथालेले एकूण
दशरथाळा फार दुःख झाले कौसल्या व
सुमित्रेन त्या दुःखी दशाचीच दखत घेतली
आणि त्या दुःखी दशाचीच दखत घेतली
आणि त्या दुःखी दशाचीच दखत घेतली
आणि त्या दुःखी दशाचीच दखत घेतली

मग गवळ अथोध्यवीक कांहीहि
दुर्घम न लय म माहीन नव्हती वेळ घाह
निष्ण लोभो त्याने इकडे विकडे हिंडून
पर्याप्त पावो दुः संतगावर साक्षाच्छा
आड एक - इच्छित ती प्रतिमा लहाच
हार्त मनाच आश्रय कांही एक मनीन
न पत्त त्यास इतर कांही नव्हतें असेल
जणू ग विकडे पोला, भात जाऊन पाडिले

चौथी मूर्ति पाहुन भरताला घक्का बसला
तां हतबुद्ध उमा राहिला.

त्याने पहिल्या तीन प्रतिमांच्या संवर्धां
पुनः पुन्हा प्रथम केले आणि शेवटी धीर
कमल म्हणाला 'काय ! येथे जिवंत राजां
च्या मूर्ती सुद्धा ठंबल्या जातात !'

“साही कफक मृग महाराजाज्याच प्रतीमा येथे ठेविण्या जातात.” व्यवस्थापकाने सांगितले. “याबा, द्या जौण्या नुतीं पिंपरी सुद्धा माहिती करून घ्या ही महाराज दशरथाजी प्रतीमा आहे ह्यांनी आकृष्य द्रिय पत्नीच्या सुखासाठी आपले प्राण र्वागिते.”

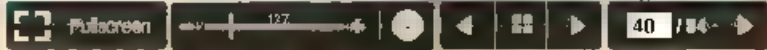
[illegible]

२३ श्री भूषणें दूर आख्यावर स्थानें होले तेंथें माझी अकांक्षा." गुह्यत्वाकडे राहून
२४ नाच ताटकांतील दृश्यप्रमाणें त्याच्या भरत रागजका

[illegible][illegible]

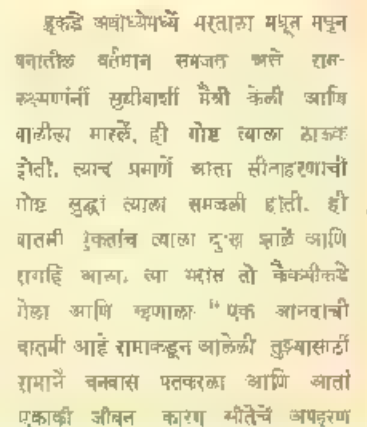
“आ म्हाराणीचा राज्याभिषेक करा. औरइला “कूर कृतज्ञ, असम्भ, धूर्त असली

मीना त्वाळा सामागी आळन आत घेऊन आहे" खरें म्हणजे रावणाचा नाश कर
आली. तेव्हा रामाने भरताला आख्यान केलं.
त्या ठिकाणी भरताने रामाबरोबर वनात
राहण्याची इच्छा प्रकट केली. परंतु
रामाने त्याचे म्हणणे ऐकले नाही. तो
म्हणाला "तुला काय वाटते? अहंकार,
सत्कार केला आणि म्हणाला - "पत्नी

ग्याल् नाट्रे ग्यान्डा ल्हन गयपाये
 गाले वरुप दासवुन भोतेले धल्लुन
 ते वरुपेन म्पुप गराडा गोरहा केला चमि
 दुर्गौवा हाका मारल्या. पण त्याचा काही
 दुख्खा आर नाही, ओई वूर मेल्हावर
 जरायुन भोता वाचाज पेक्ला आणि तो
 रावणपद वरु कण्ठसासी फुडे आळा
 थडा वेले अरापड झाली पण रावणने त्याने
 उरक म्पुपेन पेक्ला दिले आणि आपली
 बट्ट म्पुपे

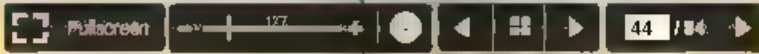

धर्मशाळेत उतरले आहेत, त्यांनी मला पुढील मुकामापर्यंत पुरतीक एवढ्या पावरोख्या बाब्यास सांगितल्या आहेत. जेणे करा, आपल्या एका नोकरीला मामानरोबर पाठवा मी त्याच्या हातीं पैसे पाठवितो."

राईवाल्याने लगेच एक टोपलीभर पाव देऊन नोकरीला दिल्या बरोबर पाठवून दिले. काही अंतर गेल्यावर टिळक म्हणाला "अरे टोपली नीट घर पाव पडतील सर्व." टोपली नीट करण्यासाठी म्हणून नोकरीने ती थोडी खाली केली त्याबरोबर दोनचार पाव खाली पडले.

'घर मी सांगित होतं ना ? त्या घर आमच्या मालकाने पाहिजे तर आपल्या दोघांची चांगली लोखणील तो. ते जाऊन दुसरे घेऊन ये. तोपर्यंत मी येथेच थांबतां. टिळकने सांगितले.

नोकरी पाव बसल्या आपल्यासाठी पत्र फिरवला तो दख्खान होनाच टिळक ते टोपली घेऊन पसार झाला.

"रोटी रोटी, रोटी. खा घे. तेवढ्या खा आणि बोक सुद्धा पाहिल तर." टिळकने मोठ्या डोळ्याने पाहून आईला सांगितले

पावराच्या संपल्या पुन्हा उपास करण्याची पाळी आली. आई म्हणू लागली "तू तरी कसा रे हवका नाळाबक निघाला ?

"बू. मूं नकोस, आई. मी कांय मी काम घेवा करतो." टिळक म्हणाला.

त्याने एका रोटीवाल्याच्या दुकानात नोकरी घरी दोन दिवस त्याने पावराच्या कल्या तिसऱ्या दिवशी दुकानदार म्हणाला "आज मी शेजारच्या गावी जाऊन येण आहे. म्हणून तूच सर्व काम कर."

"बरं आहे मालक पण मग मी काय काय करूं ?" टिळक म्हणाला.

काय मागतां तुला कया माजरी वारेल ते का उगीच बडबड नको करूस." मालकाने मागले व तो निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी मालकाची आज्ञा मिळताच नवपाकघरात गेला. पीठ मळले आणि याची खरोखरच कुर्ची माजरी करून भाजून झटले दुसऱ्या दिवशी मालकाने येऊन पाहिले पर त्या कायाने पित्याची माजरी चिग्या. तो संतापून म्हणाला "तुला काय कराय केलेस हे"

टिळकने तसे वेहेरा करून म्हणाला- 'आपलीच ही आज्ञा होती नशी ? तुम्हीच नव पाहिल वत कुर्ची माजरी कर म्हणून'

मालकाचा कांय ? पुन्हा मला तोंड दाखवू नकोस. जा चालता हो आणि एवढे पीठ फुटत गेल्यावर त्याचे पैसे चुकते कर ? मला रस ना.

दुसऱ्या मला घा. मी तुमचे पैसे घेऊन टिळक म्हणाला त्याका दोन दिवसाची मला मला काय चर्चा होती ना ? मला कुत्रा ने वर पाहिल व उडत पत्तून गेला

त्या दिवस चर्चे मध्ये काही दिवस मालकाच्या कारणाने वरचे लोक तेथे पोचले ना म्हणून टिळकने दुसऱ्या घेऊन

जेथे जाऊन बसला त्याच्याजवळ हा नवीन नव्हेचा माल असलेला पाहून लोकांना मीज वाटली आणि मौजेसाठी त्यांना त्याचा माल विकतहि घेतला. तेच पाहिजे होते टिळका. त्याला थोडे पैसे मिळाले त्याने ने आईला वाणून दिले.

टिळक कोठे चिकाटीने काम करीत नसे. ते कधी जमले नाही. परंतु तो लवादी आणि लुच्चेगिरीमध्ये तरबेज होता. त्या व्यवसायाकरून त्याने थोडे पैसे जमवले आणि एक थोडा विकत घेतला. घातां त्याला गांवात

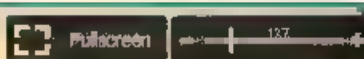

दिल्ल्या त्या कावाबद्दल ज्यांना पैसां
दिल्या त्या पैसां खातीर काळीज
काहीही त्याच्या भुरगीं हाक्याच्या फल्याने
कौतुक केले आणि म्हणूनच ते 'वहवा
त्याच्या जमावानून नुकसान बाहेर पडला
'

एक दिवस दिल्या आपल्या घाळ्यावर असून
शहराबाहेर कुठाला वाटेत त्याला वारा
वधळत बिकारी दिसेल. तो चाना म्हणाय
' विली दिवस असे हिट्टा हिट्टा श्रीक
माराणार एकाद्या वनेआलेत जेऊन का
नाही राहता ' "

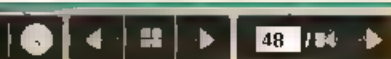

त्याला भाव्य लामाचें कण आनीला
आपल्याकडे ठेवून घेऊन फुडार तेव्हाचाला
घालणार ' ते म्हणाले

असे का म्हणतां दानाचें पुण्य
म्हणुण्य वाहे जी देत गुस्ताला ऐसं
अच्येआला एक एक म्हाज जा नागल त्या
खाणावळीत जेऊन पाहजे तेव्हा दिवस
राहा ' असे म्हणत त्यास नण्याचा आवाज
केला परंतु कोणाच्या हे हावात ही नाणं
दली नजान त्या अच्येआला बटल
आपल्यापैकी कोणावरून तरी नाणीं विली
आहेत म्हणून ते त्याला आर्जार्जो देत
निघून गेले

ते आघळे जहरान आले एक चांगली
खाणावळ पाहिली आणि जेवण शिजले
त्यांना पावतांच खाणावळाला ओरवल्या
"आ ! ही काही भिकारी महाण्याची
जारा नाही येथे पैसां देऊन रहाव लागले
जा, जा बाहेर "

आम्हांकडे कुठार गेलेथंय म आले
भामनकाजळ रागा ओरोगा आहेत आपले
जो काही स्वयं हाडले तो आम्हांकडे द्या
हाक. आघळे म्हणाले म्हणून स्वयं
विलीया मालकांत त्याची अवस्था केले

मां दिवस ते भकारी महावा आतदानं
जेत करीत तेथे राहिले भामनकाजळ, प्याले
प्याले रात्रीवर बसुडल मसमाळ गरम
कर एव, अठवण झाल्येच खाणावळाले
म्हा ' मान उत्रम ही र तुमच्या
म येऊ या नवच एके केने होर झाली
महा आ आपले पैसां आणि जा येथून
' संजले आम्हांकडे भव को र हात्याच्या
कूपते राहता हे लोकां त्यांचे फल्याण
हावे ' परंतु कोणावर ऐसं काडून देत
ना हा वाहून मालव मरुडला "म वाटा
पेन करीकल असे पाहतात राहणार '

" कोणा वळ रे त्या विली गृहस्थाने
तेन लले देऊन हाका ना खाणावळीचे
एव ' एक भवरी म्हणाला तेव्हा त्याने
कळत ना त्यापैकी कोणा वळत टि 'ने
पैसा दिले नवने ते गयावडा करून सांगु
लाले का आम्हांकडे कमण्यासाठी अजून
तळता एक गृहस्थाने पैसां दवर् म्हणून
आम्हांकडे पाण दिले मात्र नाहीत "

ते सर्व मळ पय मरुड देत क
नालां गाडे म वण पडतू कंदल ' असे
म्हणत त्याने भामनकाजळा वरहेर काढले
त्याने त्यांना वाटवात नऊन कोडून ठेवले
मरुडला

दिवस हे असे पाहतात होता तो त्या
खाणावळीच्या मालकाकडे आले आणि
म्हणाला—"का हा त्या विचाच्या अधिकांना
गोठवान कोडून ठेवलेत " आतिथ्य मरुडा
कणची तुमचा ही कुठली रीत, सोडा
बघाथ्यात जाऊ या त्यान."

तुम्ही जाऊ दे म्हणत मज काही
कुठेच नाही येत आमच्याकडे हे नात
देवस म त्या मजत गहिक आणि पैसां
द्वयन का करकुर पैसां देऊन खुशाल राव
देव, चोर पाहून चोर हे लोकां. " मालक
मरुडला

जमली काहीना धाईट वाटलें. काहीना विश्वास वाटत होता की तो कमें वरी करून सुटून जाईल. अशा प्रकारे लोक आपसांत बोलत होतें.

टिळका बघव्यानी आणले. खावाजवळ उभें केल. त्याच्या गळ्या मावती फास टाकला, आणि तेथील अधिकार्याने विचारले की टिळका काही खावाजवाचे आहे का ?

टिळ. 'हो' म्हणून बोलूं लागला, म्हणाला-“ येथे जमलेल्या सर्वांना माहीत आहे की मी आतां थोड्याच वळांत मरणा आहे. माझे अपराध राहतां खरोखर ही

शिक्षा त्या माठीं घोडीच आहे. मला तान वेळां जरी फांसावर चढविलें तरी सुद्धां ती पुरी पडणार नाही, एवढा मी घोषी आहे तरी सुद्धां साक्ष करून मी एक पत्रांचे करणार आहे. मला माझे माण मागाव्याने माहीत किंवा घन दोळ्यांनी मला दिसत नाही. माझी इच्छा एवढीच आहे की माझला खरे थोडा कमी करावा.”

तेथे जमलेल्या अधिकारी वगिनि विचार केल्या की जर त्यामना स्वतः कमी होणार असेल तर पाहण्या हा कसय म्हणतो आहे ते. अधिकार्यांनी टिळकाची शेवटची इच्छा पूर्ण करण्याचें वचन दिलें आणि बजावला की त्यामुळे मरणाच्या शिक्षेत बदल होना कामा नये

“मी आपल्याकडून तीन अपेक्षा करीत होतां. माझ्या मनांत मला फांसावर चढविण्यांत आपला एका पैसा सुद्धां खर्च होऊ नये असा माझे तुम्ही मत एक. जुनां वेगळे जाणून हा मी खून माझ्या मरणाच्या फास लावून देना यागुलें तथा शेरीचा आणि फास लावणाऱ्या मजुराचा वांढीं खर्च वांचनील.” टिळकने शांतपण सांगितलें

टिळकने म्हणजे कबूल करण्यांत आले. त्याच्या गळ्यांत धातलेला फास काढला. त्याला खाली उतरविलें त्याच्या हातांत एक जुनी दोरी ठिली. आणि सर्व जण वाचवाकडे पाहूं लागले की हा कसा फांस लावून घेतो

टिळक पुन्हां बोलूं लागला. “मी आपला फास आभारी आहे. माझ्या हातांत दोरी घेण्यांत आहे. आता मी मला वेळ बघव्याने म्हणजे हाताला मजबूत होताच माझ्या माथ्याचा फास लावून घेईन.” असे म्हणत घातून टिळक लोकांच्या थोडक्यांत भिरला आणि एकदम पळून जाऊन कोठे नाहीसा झाला कोणाच्या कळले नाही त्याच्या समय गुंतवणेच कोकोनी कौतुक केले.

टिळका कीर्ति जर्मनीच्या बाहेर देशा-नाम नरी पोहोचली पोर्तुगाल राजा थेटेखार जमला त्याच्याजवळ दोन विद्वपक सुद्धा जमले त्याने टिळका निमंत्रण पाठविलें की जमला कहील दोन्ही विद्वपकांच्याच तुम्हां जमला दिल्या तुम्हाला दरबारी नौकरी देऊ.

टिळक पोर्तुगाल राजाकडून इतर अल राजाजवळच त्याचे विद्वपक बघलेले

होते. त्यांचीहि टिळकने ओळख करून घेतली. एकदाच्या तिकडाच्या ओळ्या बघ्या झाल्या-खर राजा म्हणाला-“तुमच्या निघांत तो कांणी जास्तीत जास्त मागेळ त्याला मी बघीस दईन.”

एक विद्वपक म्हणाला-“आकाशाना कागद करून आणि समुद्राची शार्द करून जेवढें घन मी त्यावर लिहीन तेवढें मला याब.” “ठीक आहे.” राजा स्मित कळन म्हणाला

दुसरा विद्वपक म्हणाला “माझ्या मित्रांने जेवढें घन मागीतलें आहे तें ठेवण्यासाठी

आकाशांत जेवढे तारे आहेत तेवढे विल्ले
मळा पाहिजेत.” “अगदी क्यूड.” शृणुन
राजा हसला.

त्यानंतर राजाजें टिळका विचारले. तो म्हणाला - "माझी पत्नीही दुष्टा आहे. की ती ना द्यावा ना वार. जेपर खावा फक्षी हायें. टिळकें नर कडून मज्जा मज्जा राजाची ना सारखी माझें नें मंगला अणि वेंक कडलें वशीस त्यालाच दिल.

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 भगवान्नामं ज्ञापयें वासुदेव वाङ्मयं वाङ्मया
 म्हाताम प्राण आजाती वहा, ज्ञानं
 भगवत् असे वासुदेवाव स्थानं मृत्युवत् तया
 कृतं यान् यत् न किञ्चिन् नहि वा पदम्
 खलु एक लोभो विजोरी आदे, स्थानं प्री
 मिष्ठानिष्ठं न भेदं यथा धर्मात् एक
 हिस्मा देवताया द्याव द्वा हिस्मा माया
 मिश्रितं धानं आर्ण निमग हिस्मा या

गोवाला वाक. उष्ण भावांत माझ्या $x_2, x_3 = 2, 3$,
माझ्या धरणाबद्दल एका सहिल्यानें मारणें
खोर्नां तिजोरी उपवृत्त फेंकांनीं बांटीणीं करवी
त्या नंतर आठ दिवसांनीं दिल्लें गण
पावला. दिल्ल्याची कीर्ति वाहूकडे पमरो
होतें. यांत जे खोर्नां खोर्णां सदां नगर-
पालिकांत दिलां होनीं म्हणून त्यांनीं अर्थ
केव्या मरकार तशें मोड्या शाशोर्नां करण्यार
माही त्यांच्या साधनंर एक गमरपुर्न

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

मूक महीना झाला, नगरांमि २५० रु. ३
 तिजारीजी जमले, यांवा समारंभानें दिव्यस्त्री
 तिजारी त्यानीं उषडजी. पाहावात तां
 आम्हे डोळे पाहो झाले. त्या न दगडगे
 मरलेले दोने

ब्राह्म्य श्रित्तुने आपत्ते सर्व आयुष्य वञ्चनाय
वाङ्मातृपणाने ब्राह्मवैले आण मन्त्रांता
बुद्धा वात्रदृष्ट्या काण्ययान ते च यथाया चादौ

वाद्यमित्र हो! एक संगीतज्ञ
पुष्पाणालली गोष्ट शुनी —
अद्यतनज गंगील कैसी
कैसे पावन ही धरणी ।

एक प्रतापी राजा होता,
 शहर ठगाने होते नाच ।
 त्याच कनिसे ममहर्षाने
 एक सत्तो की कोणी शय ॥

दोन तपासी होण्या राण्या
 मृदालि सुंदर आणि उदार ।
 मद्राप्रतापी मल्लेख सुंदर
 होतें मुळीस साठ हजार ॥

अभ्यसेनं यथाज्ञानं आत्मा
 पञ्च दिवशीं मनीं चित्तर ।
 मृण्मयी त्याज्यं मंथ्यां साधुन
 ज्ञानं भवतिता मगं वृत्तार ।

एक मन्त्रानं द्रव्याभ्यानी
 दिव्यं दुर्जोरा यन्नाया ।
 शृङ्ख मन्त्राभ्यानी तया केने
 सुन्दर एका अश्वत्थान् ॥

पूजा करनी तब घोषणाची
त्यास लोखिले राजाने ।
स्वर्ण करण्य राजकुमारां
माने पाठविले त्याने ।

संत्य सम्यदल बुद्धे विद्यालं
रथदल गजदल अनू मग ।
सगई, दिष्टे, थाने बोडा
करी मदात्ता जे लागे ।

भाँवत घोंटे सँकाळत जन्
 घालत रथ 'घर घर' करवी ।
 पायांमालीं हसींच्या पण
 कीर्ण लंगळी ही भरण्णी ॥

आहे काय ? इतके लोक येथे कशासाठी जमले आहेत ? ”

“ माझी बुद्ध करण्यासाठी जमली आहेत. ” ते म्हणाले.

“ ते का ? ” बुद्धाचे विचारले

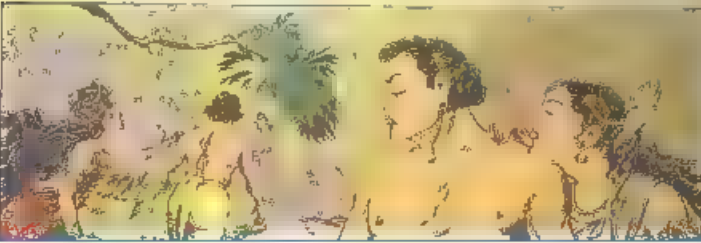
भांडण बार्ड झाले म्हणून गृहरांतील अडीचही महली जमली. पण त्यांना भांडणाचे कारण समजले नव्हते. म्हणून ते उत्तर देऊ शकले नाहीत. शेवटी तेथील शेतकऱ्यांनी सांगितले तेव्हा बुद्धाला समजले की प्राण्यांसाठी हे भांडण चालले आहे.

त्यांनी तेथे जमलेल्यांना विचारले, ते म्हणाले “ सांगा नरे प्राण्यांची काय किंमत आहे जमिनीची काय किंमत आहे आणि प्राणांची काय किंमत आहे ? ”

आ पन्नासहून त्या सर्वांना मळून आले की स्वर्गस्वाच पाणी व जमिनीपेक्षा प्राणांचे मूल्य अधिक आहे.

तत्तु बुद्ध ने तेथे जमलेल्या सर्व लोकांवर, पन्नासहून त्यांना पाचपन्नास कन्या झाली. पन्नास गांवतील लोकांनी ५ पन्नासहून एक कुटुंबातील २५० व्यक्तींना त्यांचे लग्न करून बुद्धाकडे पाठवून दिले. हा लोकताच्यावरून बुद्ध महावन विहासत काही दिवस राहिले. हे पाचही युवक मधून मधून मापल्या परी जात येत असत, त्यांच्या माक्का त्यांना पुन्हा परी येऊन राहण्यासाठी विनवीत असत. पण बुद्धाच्या उपदेशाच्या त्यांच्या मनावर इतका परिणाम झाला होता की त्यांनी आपला निश्चय सोडला नाही.

त्यांच्या निश्चय पाहून त्यांच्या बायका ५०० राजकन्या प्रजावतीकडे गेल्या आणि म्हणाल्या “ आमचे पति बौद्ध संन्यासी झाले आहेत. यत्थिणे जिणे व्यर्थ आहे आम्हीही त्यांच्याकडे येऊन राहू. आम्ही बुद्धा संन्यासिनी होऊन जातो ” (पुढे चालू)

जिवांत

अनंत

३. प्राण्यांना शिकविणे

१५९ मध्ये नागालाच्या अद्वय्या दिवशीच ते एफेफिसाच्या नव्ही संकटात सापडले. तो मग्न लया जाणाऱ्या प्राण्यांत सुद्धा त्यांचे प्रभुत्व असते हे लक्षात घेऊन त्या शिकविले.

मनुष्यांनी सुद्धा प्राण्यांच्या अवहारा संन्यासी विचार करते वेळी दोन गोष्टींचा वचार करणे बघूनी नव्हे पर म्हणजे त्याची सहन प्रवृत्ति आणि दुसरी शिक्षण, शिक्षण, “ वरीकरण ” आदि शब्दां वळून त्यांचा संदेश परस्पर सूचित होतो. परंतु पाळीव शब्दांचा अर्थ विगळला आहे. प्राण्यांमधून जर आपणाला काही विशेष कलात्मक कळून आल्याची असेल तर त्यांच्याशी अवहारांत कठणा, कौतुक करी

कारावर्णन आवश्यक आहे. अशा व्यवहाराचा परिणाम त्या प्राण्यांच्यावर सर होतोच, त्यांच्या संततीवरही होतो तज्ज्ञा या गोष्टीचा आग्रह राहिले. पण आमचा अनुभवान्त हे सत्य आहे.

प्राण्यांना शिकविण्याचे काम इतके सोपे नाही मनुष्याला शिकविण्यास ज्या गोष्टींचा उपयोग होतो त्या गोष्टींचा प्राण्यांच्या शिकविण्यात उपयोगी पडत नाही. सिंह, बाघ, चित्ता, अन्यल कोर प्राण्यांना स्वभाव समजावून घ्यायला जी शक्ति वापरते ती शक्तिविली तरी वर्षांच्या अनुभवांनंतर येते. समजुतदार प्राणीशिक्षक मनुष्याच्या स्वभावानुरूप प्राण्यांना शिकविण्याला कधीहि प्रयत्न करणार नाही. कारण वस्तू, रूप, रंग

परिमाण हे मनुष्याला जसे दिसताना तसेच बरोबर ते इतर प्राण्यांना दिसत असतील हे कशावरून? त्याची अकणशक्ति आपल्या अवयवशक्तिपक्षा विरुद्धीतरी तीक्ष्ण आहे त्याच प्रमाणे जो आवाज आपल्याला अगदी असह्य होतो त्यापासून त्यांना सुळीच त्रास होत नाही तत्मान आपल्या आणि त्यांच्या रुचीत फरक असतो. उदाहरणार्थ त्यांना चमचमीत मांस फार आवडते आणि जे साप्यापासून मनुष्याला रोग होताना हे हे प्राणी फार आवडीने खातात. जे ताजे मांस मनुष्यास आवडत ते त्यांना आवडत नाही. आपण

व्याला सुगंध म्हणतो त्याला ते दुर्गंध समजतात. जे अत्तर आजकालच्या तरुण-तरुणी सदैव वापरतात त्याचा वास खांच्या नाकाला असह्य होतो. ज्या वस्तू पाहून आपल्याला किट्स येतो त्या वस्तू खांना इतक्या प्रिय वाटतात की त्यांच्यात हे लाळतात घोंढक्यात म्हणजे त्यांच्या ज्ञानेन्द्रियांत ब आपल्या ज्ञानेन्द्रियांत फरक असतो.

एकादैन जनावर कधी कधी पिसाळते किंवा जडून बसते त्यावेळी त्याच्या खा वागण्याचे काही ता काही तरी उत्तर कारण असतेच. पण ते आपल्या लक्षांत येत नाही सतत अनुभवाने येणाऱ्या एकाद्या गोंष्टीचा त्याच्या मनावर काही विशिष्ट परिणाम झालेला असतो आणि नेमकी त्या गोष्टीचाच अपेक्षा केली जाते अशा वेळी त्याचे मन दुखावणे स्वाभाविकच आहे.

ही सर्व लावलेलक भूमिका त्याच्या कारण म्हणजे शान्द नांवाच्या वान्वाचा व्यवहार आणि त्यासुळे माझ्यावर जादवलेली संकटं खांची आपल्याला चांगली कल्पना येईल.

शारा कारित नांवाची एक मीन खी होती. सर्करीच्या क्षेत्रात ती फार प्रसिद्ध

होती. ती 'धाम्हा' नांवाच्या सिंहाची प्रत्यक्ष होती. तिचे वहील फांसगळ्ये एक प्रसिद्ध होते. शारा दोन वर्षांची असताच ती व वहील वारल म्हणून तिच्यावर कोण बसत राहिला नाही. ती स्वतंत्रपणाने वागू शकते. तिच्या लहानपणापासून प्राण्यांची फार आवड असे पहिल्या पहिल्याने ती नाजूकानुष्या कुठ्या बाजराता, कांबळ्या वगैरेचा फिरवीत असे.

त्यांच्यातून नेहमी राहिल्यासुळे तिची मीन बाहीरी शाही कार्यनिष्ठा, असाधारण बळ आणि प्राण्यांच्या भावनेवर विश्वास तिच्या स्वभावामुळे तिने पशुशिक्षकाचे काम सुरू केले ती खा करून योग्य जमल्यासुळे तिला आपल्या कामात यशस्वी लाभले.

प्रथम ती रायतोपानरच माच व जादू दाखवीत असे. नंतर ती दोन जनावरांना घेऊन खेळ करू लागली. तिची कीर्ति वाढू लागली. जाहिगीतीतून तिचे नांव ठळक अक्षरांत येऊ लागले. तिच्या प्रत्येक कार्यक्रमांत कोणता ना कोणता तरी प्राणी असे. मुळे पुढे तर ती सिंहाच्याबरोबर खेळ करून दाखवी आणि हळू हळू पुढे

तर तिचा एकदा प्रयोग वाघ सिंहा शिवाय होत नसे.

जनावरांशी खेळ करणे म्हणजे प्राण मुठीत घेऊनच काम करणे आहे. शारा एवढी योदीख तज्ञ पण तिच्यावर पुढील अनेक एकदें आले.

तिच्यावर पहिला हल्ला इन्दी नांवाच्या सिंहाने केला. त्याने तिला आपल्या घरात पकडले आणि रिंगणसर फरपटत ओढत नले. खा अपघातातून तिचे मी रक्षण तर केले. परंतु तिचे करीर खरचटले गोजन हातावर फार जखमा झाल्या होत्या.

जखमेचा

शुद्धाचाच निवडी वातावरणांनी विचारलें.
“आतां झपुडें आपण आपलें काम सोडून
देणार काय ?”

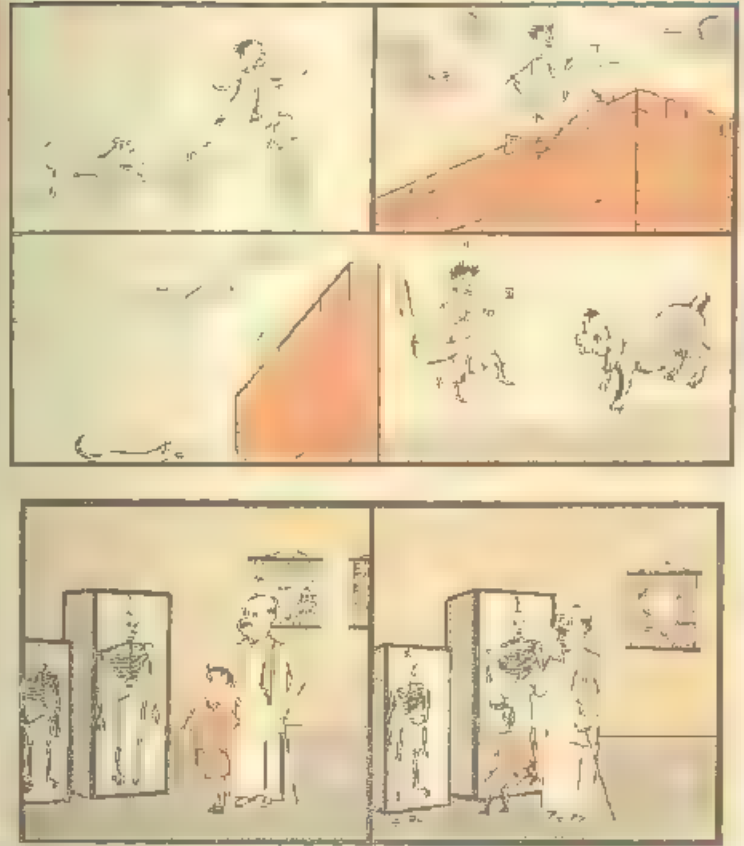
“ह्या जन्मात तरी मी ह्या धर्माप्रवाय
दुसरे कोणचेंहि काम करणार नाही.” तिनें
उत्तर दिलें.

तिनें आपलें म्हणणें सरे केलें. कांही
बाघ सिंह विकत घेतले आणि त्यांना स्वतः
विकविलें. त्यांच्याकडून ती आश्रयकारक
कामें करून घेत असे तिच्या बरोबर एक
नर्तकी असे. तिचें टोपण नांव होतें ‘रुसि-
निय्या.’ ही तिच्याच्या चामक्याचें कपडे
चांगलेत असे आपल्या बाचासाठी आणि
निचा नाच बाघसिंहांच्या गोळांत एका
गोल टेबलावर होत असे कारणे शिक-
विलेल सिंह तो नाच अगदीं मजनें
पाहता असत. कांहीं दिवसांनी त्या सिंहांणीं
एक सिंह सरलेत गेल्या म्हणून शारानें एक

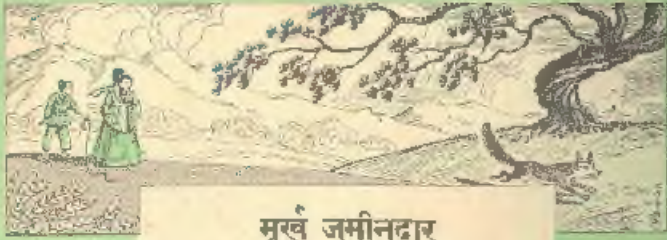
नवीन सिंह त्याच्या बागीं आपल्या
सिंहाला रुसिनिय्याचा नाच मुडींचे आचरण
असे. म्हणून शारानें तिच्या बजावले हाने
म्हणाली होती. “जो पर्यंत तुझ्या नाचा
त्याच्या संवय होत नाही तो पर्यंत तू त्यापुढे
गुल्य थोडे जावरते दे.” परंतु रुसिनिय्यानें
तिकडे दुर्लक्ष केलें. ह्या नवा सिंह ती
नाचू लागली कीं तिच्या पायाकडे एक
कातून पाहता असे. तिनें बूट शस्त्र
कातून फार सुंदर आकर्षक केलेले होते. त्या
नवा सिंहांनें बुटाकडे पाहता पाहता एकदां
तिच्या पायावर झडप घातली. जाराळा घाबरी
कल्पना होतीच. म्हणून ती स्वारितच होती
तिनें त्याला चुचकाळून शॉत येऊन आपल्या
जागेवर बसविलें. तेव्हां पासून रुसिनिय्यानें
बुटाची झालर काढून फेंकून दिली आणि
शाराच्या म्हणण्याप्रमाणें पांशू लागली

माहामय इतर पदार्थ

कान भय मोठे झाले !

मूर्ख जमीनदार

चीन देशात मात्साय नांवाचा एक गरीब शेतकरी राहात असे. तो समसमवेक आणि चांगला होता. तो पिढीबाबत शेतकरी होता. परंतु त्याची गरीबी कधी वूर झाली नाही. एकदा मात्सायने मनाशी ठरविले की जमीनदाराला भिकोरीत एक दाणासुद्धा द्यायचा नाही. म्हणून कापणी होताच त्याने धान्य निवून टाकले. त्याने दोन घुंवर आणि चांगल्या कोवळ्या विकत घेतल्या आणि एका शिकाऱ्याकडून दोन लांडगे विकत घेतले. त्यातील एक लांडगा तो बांधून बंद करून घरी ठेवीत असे. दुसरा गळ्यात दोरी बांधून आपल्या ओरोवर घेऊन हिंडत असे.

एक दिवस जमीनदार धान्य वसुलीसाठी निघाला. वाटेत तो मात्सायला भेटला. "आपले धान्य तयार आहे. पाहिजे तेव्हा येऊन आपण घेऊन जा." मात्साय म्हणाला.

"हा लांडग्याला कशाचा ओरोवर घेतला आहेस? हा पळून नाही जाणार!" लांडग्याला पाहून जमीनदाराने विचारले.

"जाऊ दे. काम मोठेसे. जरा हिंडून परत येईल." मात्साय म्हणाला. लांडग्याच्या गळ्यातील दोरी सोडीत तो म्हणाला—"जा, आणि चांगल्या कोवळ्या पकडून आण." धन्याची जणू जाणाच समजूच लांडगा आपल्याने पळून गेला.

"लांडगा तो, तो काय पुन्हा परत येणार आहे?" जमीनदाराने वाश्चर्याने म्हटले.

"तुम्ही उधां आमच्याकडे जेवावयास या. म्हणजे कळेऊ. मी त्याला कोवळ्या भरून आणावयास सांगितल्या आहेत." मात्साय म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी मात्सायने सधेत-सधेत कोवळीचे पदार्थ तयार करविले. ठरल्या

प्रमाणे जमीनदार आला. मात्सायच्या घरा जवळ येताच त्याला खमंग वास आला. त्याच्या तोंडाला पाणी सुटले.

"मात्साय! ज्याने एवढ्या चांगल्या कोवळ्या पकडून आपल्या त्या लांडग्याला तरी आण पाहें." जमीनदार म्हणाला.

"जेवण होऊं वा. मग पाहें." मात्साय म्हणाला.

दोघे जेवावयास बसले. सर्व पदार्थ काश्च रुचक झाले होते. जेवणे आटोपल्यावर त्याने विचार केला 'असा लांडगा आपल्याकडे असेल तर काय बहार होईल.'

मात्साय घरांत बांधून ठेवलेल्या दुसऱ्या लांडग्याला घेऊन आला.

"कार चांगल्य आहे बोवा हा लांडगा. काय, विकणार काय ठाऊ? पांचशे तेले चांदी देतो." जमीनदार म्हणाला.

"असे कसे मागतां सावकार. अहो, हे माझ्या उपजीविकेचे साधन आहे. विकणे म्हणजे उपासमार होणार. माझ्याकडून मिळावयाचे धान्य आणि जे काही जमेल ते कांही वसूल करून घ्या पण हा लांडगा माणू नका." मात्सायने नकारार्थी मान हलवून म्हटले.

"ते सर्व जाऊं दे. ते नको मला. मला हा लांडगाच पाहिजे. हजार तोले चांदी घेतलीस तरी चालेल." जमीनदार म्हणाला.

"आतां मी काय सांगणार? तुम्हांला हा लांडगा हवाच असेल तर मला कमीत कमी दीड हजार तोले चांदी द्या." मात्सायने एक दीर्घ श्वास सोडून सांगितले.

त्याच्या मागणीप्रमाणे दीड हजार तोले चांदी देऊन जमीनदाराने तो लांडगा विकत घेतला. घरी जाऊन वायकोला म्हणाला—"बघ, मी काय आपले आहे. हा उत्तम उत्तम कोवळ्या बोरून आणतो."

फसवतोस होय ! काढ माझे सोने चांदी नाही तर बघ."

"आतां कोठले मी सोने चांदी काणू ? ते तर केव्हाच खर्च झाले." मात्साय म्हणाला.

"वस्स !" जमीनदाराने आपल्या नोकरीना वाज्रा दिव्ही—"खाळा राजभर बाहेर कुठकुठून त्या तेजाच्या पाणीला बांधून देण."

जसजशी राज वाहु लागली तसतशी धेडीहि बाहु लागली. अंगांत उम बेण्यासारखी ती शरिराची हालचाल करू लागला. राजभर त्याने तेजाची पाणी फिरमिकी. त्या उमंगाने त्याच्या अंगांत हतकी उम वाढली की त्याच्या शरिरातून धाम गळू लागला.

उज्ज्वलावर जमीनदार उठला. त्याला बाटले मात्साय घेईत कुठकुठून धार पडला असेल. म्हणून त्याने आपल्या नोकरीस पाहून खेण्णस सांगितले.

"मेलाय कमला ! चांगला पाषा टाकतो आहे आणि पामाने त्याचा सदरा जगदी चिब भिजला आहे." नोकरीची माकळला येऊन सांगितले.

मात्सायला वाबले आत कांहीतरी रहस्य अस येवाहिजे. मात्सायला म्हणाला "अरे इतक्या घेईतचुला धाम कसा येतो आहे !"

"एकावा निरपराध्याक विनाकारण शिक्षा दिवी तर काय होईल ! मी जो कांडगा आपल्याला दिल्या होता तो करोतरच कर्तव्यगार होता. मला वाटते, आपल्या धनीपाने त्याच्यावर विश्वास ठेवला नसेल ! त्या गंगात तुम्ही त्याला डबचले असणार ! त्याला ते पारें कळते. तर मग तो परत कसा येणार ?" मात्साय म्हणाला.

"पण मी सुद्धाविषयी विचारीत आहे. तुमच्या आत्ता एवढ्या घेईत धाम कसा आला ?" जमीनदाराने विचारले.

"मी अंगांत घातलेला सदरा पहा. नीट निराखून पहा. त्यांत जशी वाद आहे की उन्हाळ्यात हा अंगांत घातला तर धंड घाटतो आणि हिवाळ्यात घातला तर ऊब घाटते." मात्सायने सांगितले.

"तर मग मी पांचवे तोळे चांदी देते." जमीनदार म्हणाला.

"हे ! हे !! मलतंज !!! अहो, माझ्या अवलीक सर्वच वस्तू काय बेता ! आणि हा सदरा तर आमच्या घरांत पिदिजात चालत आला आहे. तो मी कोणाला कधीहि देणार नाही." मात्सायने मोठ्या नित्रातने सांगितले.

"बरे पात्रा, हजार तोळे वे. पण मला तो पाहिजे." जमीनदाराने हड धरला.

"आपल्याला जगदी हवाच असेल तर कमीत कमी दोन हजार तोळे चांदी तरी घ्याच. कारण मला उन्हाळ्यात हिवाळ्यात मरावे लागेल." मात्साय म्हणाला.

दोघ हजार तोळे चांदी देऊन त्या जमीनदाराने वेडेपणाने मात्साय पासून त्याचा सदरा चिब घेतला. दुसऱ्या दिवशी स्वच्छ धुवून वाळवून त्याने तो घातला आणि मोठ्या ऐदीत तो आपल्या सामुरवाही निघाला. थोडेसे अंतर चालत गेल्यावर त्याला

"माझा नाही विश्वास धमत त्याच्यावर !" नाथको म्हणाली. "आतां वास्तविते ! असे म्हणून जमीनदाराने मात्सायप्रमाणे कांडग्याला घुचकारले, गोंजारले आणि "जा, उत्तम उत्तम कोषक्या घेऊन ये." म्हणून त्याला सोडून दिले. गळ्यांतीक दोरी सुटताच तो जो दृम पळाला तो पुन्हा येतो आहे कशाक ? एक महिना झाला. पण कांडगा आला नाही. तेव्हा त्याला कळले की मात्सायने आपल्याला फसविले आहे. त्याचा राग जगावर झाला. मात्सायच्या घरी गेला आणि मात्सायला म्हणाला—"मला

कडून झाले की मात्सायने आपणास फसविले आहे. जेव्हा त्याला आता सोडता कापा नये आणि निश्चय करून त्याने आपल्या नोकरीत मात्सायला पकडून आणण्यास सज्जिले.

मात्साय गार येताच जमीनदाराचे त्याला एका शिबत बंद करून नदीकाठी नेले. तेथे एक स्वयंभार एक झाड होते. त्याची एक फस पाण्यावर गेली होती त्या फांदीच्या टोकाला ते पोते बांधून आपल्या नोकराला ती फांदी तोडून टाकण्याची आज्ञा दिली.

फांदी चांगली जाड होती. थोडी तोडून झाल्यावर नोकर म्हणाला—“मालक, अजून पुष्कळ वेळ लागेल ही फांदी तोडावयाला. मी जेवून येतो व मग सोडतो बाकीची फांदी.”

“ठीक आहे. मीही तोपर्यंत जेवून येतो. आता पोटे जाईल हा : असं दे जलाच लोबत.” असे म्हणत दोघेही जेवण्यासाठी निघून गेले.

ते निघून गेल्यावर मात्साय ओरडू लागला—“मला उतरवा, मला उतरवा.” त्याच वेळी जमीनदाराचा सासरा आपल्या लेकीच्या मेटीला चालला होता. तो करुण स्वर ऐकून त्याने विचारले—“कोण आहे ?”

त्या शब्दावरून मात्सायने जमीनदाराच्या सासण्याला ओळखले. त्याला कुबड असल्याचे माहीत होते. म्हणून तो जोरठ्ठा “कोणी अगदी देवाने पाठविल्याप्रमाणे दस म्हणून आल्यासारखे वाटते आहे. त्याने मला खाली उतरवावे. माझी पाठ अगदी सरळ झाली आहे.”

“आ! तुझे कुबड नाहीने झाले ! कसे ?” मात्सायने विचारले. “मला वाटते तुम्हाला माहीत नाही. आ पाण्यात बसले म्हणजे कुबड नाहीने होते. मी बाहेर

आल्यावर तुम्हांला त्याची खात्री पटेल. खरे म्हणजे आपल्या लोकांनी आतांपर्यंत याक्यास पाहिजे होते. का नाही जाले कोण जाणे. हं ! हे पोते बांधला एक मिनिट उशीर झाला तरी शंभर तोळे चांदी चांदी लागते.” मात्साय म्हणाला.

“अरे मग मी देतो तुला शंभर तोळे चांदी. मला वसव थोडा वेळ खाव. माझ्या पाठीला सुद्धा पोटे कुबड आहे.” सासरा म्हणाला. त्याने मात्सायला उतरविले.

येन केन करुन मात्साय बाहेर आला. सासऱ्याला आपल्या बागी पोत्यांत बसवून पुन्हा पोते होत तसे झाडाला टांगून तो आपल्या आटेने निघून गेला.

बाळा वेळाने जमीनदार आला. नोकराने फांदी तोडली. ती पोत्यासह पाण्यात पडली व वाहून गेली. हुशर करून छालीवर हात फिरवीत जमीनदार आपल्या घरी निघून गेला.

फांदी दिवत गेले. पकटां जमीनदार हिटत हिटत मात्सायच्या घराच्या आजूबाजूला आला. तेथे मत्सायला बसलेला पाहून त्याला फार आश्चर्य वाटले. “अरे ! तू तर मरून गेल्य होतस, मग पुन्हा येथे कसा आलास ?” त्याने विचारले.

“मरतुर्फाना असे कधी मरण येत नाही. पाण्याला माझे पाय लागताच वरुण देवाने आपल्या दूतांना पाठवून मला बोलावून नेले. माझे मोठ्या देवाने व आदराने स्वागत सत्कार करून त्याने सर्वोत्तम एक मोठी सेवानो दिली. राहाण्यासाठी त्याने फार आराम कला. तेथे अप्सरेही यासे रम्य झालून दिले. फार मजा आहे तेथे. तेथील लोकांना आपल्या पिण्याशिवाय दुसरे काम नाही आणि तेथे सर्वत्र अप्सरा आहेत. थोड्याच दिवसांत मला तेथे कंटाळा आला. मी त्याच्या जवळ परत जाण्याची आज्ञा मागिली. परंतु त्याने

नाकवून केलें. मला तेचें स्वस्थ वसून आज्ञ्यासारखें वाटें लागलें. म्हणून मी वर येण्याचा फारस आग्रह धरला. तेव्हां कुठें मला त्यानें परवानगी दिली. म्हणाला— "कधी कधी आमची आठवण होऊं दे. येतांना आपल्या मित्रांना छुळां बोसवून आणाय जा." मी येतांना माझ्या बायकोला "चल" म्हटलें पण ती आली नाही.

"हा अगदीं पूर्वीच आहे. क्षाच्या जगांनीं जर मी असतो तर तैथीक सर्व अप्सरांशीं रम्य केलें असतें आणि त्या राजाला गच्चांही मारून मी राजा झालों असतो." असा विचार करून तो मात्सायला म्हणाला— "मला घेऊन चल रे एकदां."

हो, ना, करतां करतां मात्साय त्याला घेऊन जायला झाला तयार एकदांचा. "पण कोणाकडि सांगू नका. नाहीतर सर्वेच लोक माझ्या पाठीस कापटील घेऊन जाण्यासाठीं.

मी उभां सकाळीं दोन होऊन घेऊन येतो. तुम्हां तयार राहा." मात्साय म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं एक चिनीमातीची आणि एक लाकडी अशा दोन होऊन त्यानें विजा-धार्त्रीं आणून ठेवल्या. जमीनदार आज्ञाधारक त्यानें त्याला चिनीमातीच्या होडीत बसविलें व आपण लाकडी होडीत बसला. दोघे वळवत वळवत खूप दूर गेले. एके ठिकाणीं आल्यावर मात्सायनें आपल्या होडीवर जोरानें वळ्टें आपटलें आणि जरा वाट पाहिल्यासारखें केलें. "हा आवाज ऐकून बलराजाचे दूत येतात. अजून कांजाले नाहीत!" तो आपल्याशी पुढ-पुढला. त्याचे शब्द ऐकून जमीनदार म्हणाला— "माझ्या होडीवर वल्लें आणून पाहा."

मात्सायला तेंच पाहिजे होतें. त्यानें चिनीमातीच्या होडीवर जोरानें वल्लें मारलें. त्वावरोंवर ती एकदम फुटून गेली आणि तो जमीनदार पाण्यांत पडून बुडून गेला.

आई, मला एक बाहुली आण !

सौ. कल्पना जोशी, पुणे

गोरी गोरी पान, फुलासारखी छान । आई, मला एक बाहुली आण ॥

गोन्या गोन्या बाहुलीचे निळेनिळे डोळे
निळ्यानिळ्या डोक्यानीं माझ्याशीं खेळे
आम्हांला खेळायला घरकुल आण । आई, मला एक बाहुली आण ॥

घस्कुलाच्या सामोरी बागेची घोसा
बागेच्या शेजारी छोटामा ओढा
ओढ्यांत सोडायला होव्या तू आण । आई, मला एक बाहुली आण ॥

बाहुलीला साजेसा छोटा छोटा नवरा
नवरीला साजेसा नवऱ्याचा नवरा
थाटाला साजेशी मोटार छान । आई, मला एक बाहुली आण ॥

नवरीचे लुगीन लावू
लुगीच्या वेळेला वाजंत्री वाजवू
वाजतीच्या थाटाला दारुचें काम । आई, मला एक बाहुली आण ॥

लुगाला घोलवायला धरोवरीं जाऊं
जेवणाच्या पंक्ती मोड मोड खाऊं
बाहुलीच्या लुगाला थाट मोठा छान । आई, मला एक बाहुली आण ॥

